

ЛІТ

ГАДЯЦКІ ПОСТУЛЯТИ

i

ГЕТЬМАН ВИГОВСКИЙ

(АНКЕТА)

ЗІБРАВ

ВЯЧЕСЛАВ БУДЗИНОВСКИЙ.

І. Г. Ульянко

ЛЬВІВ

НАКЛАДОМ В. БУДЗИНОВСКОГО

З друкарні „Народової“ З. Шпунар, Коперника ч. 9.

1907.

Memorial Library
University of Wisconsin - Madison
728 State Street
Madison, WI 53706-1494

MEM
JK
508.756
B83
1907

ASJ 0044

ГЕТЬМАН ИВАН ВИГОВСКИЙ.

*„Больше сея любви никто же имать,
аще душу положит за други своя.*

Слова Спасителя.

Товариство „Сокіл“ у Львові скликало анкету, котра мала висловити ся, яку вартість мав в історії розвою національної ідеї на Україні — ухвалене політичних постулатів на козацькій раді під Гадячем в 1658 році.

Першу нараду отворив голова Сокола п. Альфред Будзиновський, поясняючи генезу і ціль анкети:

„Сокіл“ розвинув ся так, що оснувавши 327 філій на підкладі пожарнім, а 20 філій на підкладі тімнастичнім, вже не годен дати всім тим Соколам таку поміч, яка в інтересі розвою сокільської організації є потрібна. Старшина „Сокола“ порішила виконати тепер давно вже намірений план, і ввести в житі „Сокільський Союз“, котрого статут затверджено ще в 1893. році.

Бажанем старшини матерного „Сокола“ було навязати основане „Союза“ до якоїсь важкої історичної події і тому порішено скликати перші загальні збори

„Союза“ в роковину такого факту, який найлучше відповідає стремлінням сокільства і більше осьвідомленої частини рускої суспільності. В тій цілі ще перед кількома роками розпитувано в приватник розвимах з національними діячами, яку подію в нашій історії годило-б ся уважати за факт, в котрім найскоріше і найвиразнійше скристалізувалися національні, евентуально і політичні стремління українського народа, зглядно — в якім факті пробивалося цілком ясно стремління нашого народу до державної єдності цілої території національної і до її політичної самостійності.

Основувавши „Союз“ в роковину такого факту, мусіло би ціле українське „Сокільство“, при нагоді святковання роковин основання „Союза“, рівночасно нагадувати собі також і тамту роковину і тим відсвіжуваючи би в нинішньому поколінню стремління наших батьків: стремління до політичної єдності всіх частин нашої землі і стремління до державної незалежності нашої території національної.

Між взятими під розвагу ріжними подіями історичними взято під розвагу також подію, яка лучила ся в 1658-ім році в Гадячи, де козацька старшина, зібрана під проводом гетьмана України, Івана Виговського, уложила першу повну національно - державну програму, на підставі якої вся наша територія національна мала зорганізувати ся як одна незалежна держава.

Розслідити, чи і о скілько роковина уложеня і ухваленя сих „гадяцких постулатів“ козацькою старшиною відповідає згаданій мною цілі, буде задачу на шої анкети. Гадки членів анкети будуть для „Сокола“ многоважними і рішаючими вказівками в далішій в тім напрямі акції“.

Вячеслав Будзиновский:

„Питане, яким фактом історичним представителі нашого народу задокументували найяснійше стремління до злуки цілої нашої території національної в одну самостійну державу, питане, в якій події історичній найяснійше і найширше поставлено нашу національну програму, старшина „Сокола“ поставила в хвили, коли наші передові люди глядають за способами, котрі причинили би ся до національного освідомлення наших мас народних, котрі розбудили би почутє єдності у всіх частин нашої землі і дали би силу нашим стремлінням і нашій національній роботі, що має скінчти ся з'єдненем нашої території національної в самостійнім організмі державнім. До средств, які можуть послужити досягнення сеї цілі, належить передусім відсвіжуване і популяризація тих традицій історичних, в котрих пробиває ся ідея, яку хочемо спопуляризувати в широких масах.

З історичних традицій, котрі в теперішнім поколінні нашого народу зможуть скріпити національне почутє та почутє національної спільноти у різних частин нашого народу, на найбільшу увагу заслугує істория збирання руских земель рускими князями в одну державу. Для Галичан специальною важнотю є борба Володимира Вел. і Ярослава Мудрого о удержанні Галичини в посіданю київських князів, а тим самим в злущі з усіма прочими рускими землями. По упадку Київа, сего першого політичного і культурного центра нашої нації, коли Золота Орда розірвала політичну звязь між рускими землями, традицию сю продовжують галицькі князі, стараючи ся властє свою розширити на Схід, стараючи ся своєю державою обняти всю руску землю і простягаючи руку по Київ.

Те саме значінє має борба знемічнілої вже Русі під проводом князя Святого Григорія проти Польщі і Литви і повстане руских земель під Глинським.

По довшій перерві съвітло всеукраїнського націоналізму зачинас блимати в половині XVII. віку серед української старшини козацкої. В 1648-ім році населене цілої нашої території язикової почуло ся одною родиною. Похід Хмельницького на захід розбудив серед народних мас Галичини почутє єдності з народом України і пхнув Галичан до спільної з Українцями акції против спільногого ворога і гнобителя цілої української нації. Провідник козацтва, Богдан Хмельницький виявив досить ясно пробуджуючий ся тоді всеукраїнський націоналізм дня 23. лютого 1649 року. До польських послів сказав він тогди: „тепер я вже доказав те, про що і не думав — докажу ще й те, що задумав: Ви бю з ляцкої неволі нарід руский весь! За границю війною не піду; буде з мене України, Поділя, Волині; досить достатку в князівстві нашім по Холм, по Львів і Галич!“

Ті слова доказують, що вже Хмельницький думав о утворенню рускої держави — в межах держави Володимира Великого і Ярослава Мудрого; — границі рускої держави мали пійти границею нашої язикової території.

Але — се була несъміла думка одного чоловіка, а може й другого — його канцлера, Івана Виговського.

Ся ідея, ідея найширшого націоналізму політичного — стала ся вже в дуже короткім часі ідеєю презентації цілого народу руского, ідеєю козацкої старшини.

Девять літ по проголошенню сей програми Хмельницьким в формі погрози під адресою Польщі, козацька старшина станула на тім, що вся язикова, у нас вся

національна територія руска мусить бути сполучена одно самостійне тіло державне. Своє становище зазначило козацтво в постулятах, ухвалених під Гадячем 16. н. ст. вересня 1658.

Володимир і Ярослав — не маючи ніякої ідеї національної — розвязали національну справу руску найясніше і найпрактичніше, бо мечом. Вони мечом злучили всі рускі землі в самостійну державу руску. Козацтво під Гадячем поставило її другий раз ясно, але вже внаслідок довірої в козацтві съвідомості національної. Українське козацтво, особливо образована його части вже мала цілком ясний національний ідеал. Однак не маючи ще меча згаданих князів руских, рішило добивати ся здійснення повного національного ідеалу — дипломатією, здобуваючи нею поступенно повну самостійність. Коли придивимо ся Гадяцким постулятам, мусимо признати, що в нашій історії справа національна поставлена там найясніше, так ясно, як навіть нині не ставить ся.

Як станемо глядати за історичними фактами і подіями, котрі в нинішній генерації нашого народу могли би відігріти і скріпити національну съвідомість і почутє національної спільноти Галичини з Україною, мусимо взяти під розвагу також факт ухвалення нашим козацтвом національно-політичних постулятів в часі переговорів з послами Польщі в таборі під Гадячем в 1658. році, а то тим більше, що в 1908. році мавмо 250-і роковини сеї події.

Дискусії про історичну подію, которую нині маємо обговорити, не розпочинаю, як се годило би ся, основним рефератом, бо я, не фаховий історик, про справу не знаю більше, ніж інші ініціатори нинішньої анкети, а рішучо менше, ніж деякі з запрошених панів. Я хочу відразу, на підставі мені звісного матеріалу, розпо-

чати дискусію над згаданими ухвалами репрезентантів нашої нації, хочу поставити кілька питань, на котрі старшина „Сокола“ хотіла би мати відповідь від осіб розуміючих вагу відповідного використання історичних традицій народу в політичнім житю пізніших поколінь, в політичній роботі пізнійших провідників народу. Супротив того, що моя промова не є рефератом, в котрого рамках має обертати ся дальша дискусія, лише в першим голосом в самій дискусії, я в межах питаннях відразу буду давати мою відповідь, відразу вискажу мій погляд на зasadничу і практично-попітчу вартість ухвал козацтва під Гадячем в 1658-ім році і скажу, як на мою гадку, ми повинні використати сей факт історичний в нашій теперішній роботі національній. При тім з гори заявляю, що не хочу „натягати“ факту відповідно до нинішників наших поглядів і потреб політичних, але рішучо хочу оперти ся на історичній правді. Опираючи ся на тій історичній правді, оцінювати буду подію лише як політик:

1) з становища тодішніх національно-політичних інтересів нашої нації — о скілько ходить о оцінку політичного змислу авторів „гадяцких постулатів“;

2) з становища нинішніх інтересів наших, — і скілько розходить ся о се, чи і яким способом використати тепер сей факт історичний в нашій роботі національній.

Що ухвалила козацька рада зложеня з делегатів усіх українських полків, скликаних під Гадяч на день 16 (н. ст.) жовтня 1658?

В монографії Костомарова „Гетьмановане І. Виговського“¹⁾ читаємо:

¹⁾ Український переклад виданий Ол. Барвінським в р. 1891. ст. 71. Дотичний уступ розбиваю на поодинокі артикули і стилістично змінюю лише о стілько, о скілько вимагає таке робите на артикули і параграфи.

I. „Україну (землі воєводств: київське, брацлавське і чернігівське) проголошено вільним, независимим краєм, злученим з Польщю як Велике князівство руске. Річ-посполита мусіла стати вільною спілкою рівних між собою й однаково вільних республік: польської, литовської і рускої — під рукою короля.

II. Усі три народи мають один другому помагати в війні.

III. Як Московщина злучить ся з Польщю, то умова про цілість Вел. князівства руского з усім його устроєм мусить зробитись основним законом, й тоді царство Московське пристало б до сеї спілки за четверту сполучену державу.

IV. Велике князівство руске зрікало ся всяких зносин з чужими державами.

V. В середині В. кн. руского все мало бути таке, як у самостійної державі:

1) Верховна законодатна влада виходить з національного збору депутатів вибраних населенем трех воеводств, що складали Вел. князівство руске;

2) виконуюча буде в руках гетьмана, вибраного до смерті вільними голосами станів і ствердженою королем;

3) Гетьман разом буде найвищим сенатором трех воеводств і громадянським правителем Вел. князівства руского.

Вел. Князівство руске мати ме:

4) влада найвищого трибуналу, куди йтимуть до рішення справи з менших судових інстанцій і чинити-муться рускою мовою;

5) власний державний скарб і тілько туди йтимуть усі доходи й податки з українського народа.

ду й обертатимуть ся тілько на потреби Вел. князівства руского;

6) власну державну старшину, себто міністрів, канцлерів, маршалків, підскарбівничих й інших, яких буде треба;

7) власну монету;

8) власне військо з 30 тисяч, чи й більше ко-
заків, та 10 тисяч регулярного війска. Так перше як і
друге буде під рукою гетьмана;

9) ніякого іншого війска не можна вводити
в князівство без дозволу руского уряду; а коли б
на се лучила ся велика потреба, то мусить воно
стати під руку гетьмана;

VII. Посесори діставали своє право тілько
з гетьманського дозволу. В пактах не було докла-
дно написано про права посесорів на тих, що жи-
тимуть по їх землях; було тілько заборонено посе-
сорам держати собі надвірні команди.

VIII. Гетьман має право подавати королеви
казків до нобілітациї, але щоби з кожного полку кандидатів не було більш як сто чоловіка. Ся нобілі-
тация могла б колись зачепити і поспільство, бо
з него рекрутувало ся козацтво. На місце тих ко-
заків, що дістануть собі шляхецке зване, ставатимуть
люде посполіті.

VIII. Унія, через котру прийшло до сварки,
цілком зносить ся, не тілько в тім краю, що вхо-
дить у нову державу, а й по інших сполучених ре-
публіках: польській і литовській ; у річи-посполитії
можуть панувати тілько дві віри: греко-православна
і римо-католицька :

1) духовенству східної віри полишено право
власної юрисдикції ;

2) його маєтки будуть непорушні ;

3) усі церкви, що загарбали уніяти, вернуть православним;

4) скрізь можна будувати нові церкви, монастирі, церковні школи та шпиталі;

5) митрополит з 5 православними єпископами: луцким, львівським, перемисльським, холмським та мистиславським, одержать місця в сенаті на рівні з римськими єпископами.

IX. В Вел. князівстві рускім будуть заведені дві академії з університетськими правами: перша була київська колегія, що мала зробитись університетом; друга буде заложена в іншім місці, де буде зручно. Okрім сих двох академій мають завести ся школи по ріжних містах Вел. князівства руского, де буде треба, не обмежуючи їх числом.

X. Вільно всякому, хто хоче скрізь заводити друкарні.

XI. На книжки оголошує ся волю; навіть про віру можна писати безборонно всякі репліки та гадки".

На ті артикули згодилися польські комісари. Польща заключала договір з козаками, отже з рускої сторони на раді була тілько козацька старшина, значить представництво лише тих земель, котрі після арт. I. мали увійти в Вел. князівство руске. Галичина, західне Поділля і західна Волинь не мали козацького стану ані козацького режиму, не мали власної національної презентації, отже їх на гадацькій раді не було; з західними землями рускими Польща цілком не пактувала. Мимо того, що Польща і її комісари мали пактувати з козацтвом о управильнене відносин між Польщю а козацькою територією Руси, котра тогди належала до Росії, українське козацтво проявиво таку національну съвідомість, таке почуття національної єдності з закріпощеними Польщю і без-

гласними західними землями рускими, що стануло на становищі загально - національнім і виступило як речник тих безгласних західних земель Руси. Хоч польські делегати і говорили не хотіли о сих землях, котрі вже були так тісно звязані з державним організмом польським, що о відібанню їх силою не мож було тоді навіть фантазувати, козацька рада поставила за дальнє услів'я своїї угоди з Польщю:

XII. Розширене Вел. князівства руского і прилучене до него воєводств: волинського, подільського, руского, белзкого і Червоної Руси — усіх країв, де люд говорив українською мовою і де панували колись рускі князі.

Що українське козацтво стануло твердо на основах нинішнього націоналізму, що злуку позаукраїнських земель русиків з козацькою Україноюуважало за свою справу так само, як справу козацьких вольностей, доказує становище козацьких делегатів в часі угодових переговорів з польським сеймом. Козаки домагалися рішучо від сейму:

„розширення Великого князівства руского і прилучення до него воєводств: волинського, подільського і руского. Усі староства і рускі краї мали прилучитись до воєводств і каштелянств руских.

Воєводами і каптелянами могли бути тільки люди грецької віри.

Католикам відіймалося право на коронні маєтности в середині Руского князівства“.

Супротив сейму виступив з новим жаданем гетьман, з жаданем, котре, як би сойм був згодився на него, робило особу гетьмана ненарушимою, так як є ненарушимою, навіть в демократичних державах, особа монарха. Гетьман жадав, щоби

„до гетьмана належала судейска влада над всім лицарством на Україні;

та щоби гетьман мав право не ставати персонально перед ніяким судом, по жадній скаргі“.

Отсє були би національно-політичні постулати українського козацтва зібраного в 1658 -ім році під Гадячем. Їх автором є гетьман Іван Виговський, а може навіть Богдан Хмельницький, котрий розпочав був переговори з Польщю, а не докінчивши їх через свою смерть, полишив в спадщині своєму канцлерови і дорадникovi: Виговському. Окрім праці Костомарова, я не знаю іншого жерела, котре позволило би мені провірити, о скілько представлена справи є вірне і повне. В виданю, котре я маю в руках, не подане навіть жерело, з котрого Костомарів черпав свої відомості. Найновійша праця про сю справу: *Poselstwo Bieniewskiego Rzeczypospolitej Gavrońskiego* подає лише текст ухвали сойму польського з 1659-го року, вписаної як державний документ до польської конституції. Тексту первісної ухвали козацкої ради — о котрому нам якраз розходить ся, Гавроњский не подає. Маючи під рукою лише текст поданий в монографії Костомарова, займує ся лише тим, що він подає. Обговорюю очевидно лише ухвали гадяцкої ради козацкої, бо ухвала польського сойму може мати якусь вартість тільки у історика. Ухвала сойму — це вже польська, а не наша традиція історична. Для польських політиків може мати вартість одностороннє ухвалене соймом „гадяцкої угоди“ в 1659-ім році, для нас важний лише рік 1658., рік ухвалення козацких постулатів.

Щоби оцінити, як високо ідейно стала в 1658. році реірезентация нашої нації на Україні; щоби

---

¹⁾ Костомарів, Барвінського видане, ст. 98.

оцінити, о скілько її практичний проект розвязання національно-політичного питання відповідав сумі средств, якими наша нація розпоряджала досягнення максимум того, що супротив противних тодішньому ідеалови сил дало ся досягнути, мусимо передусім спитати: „Як козацька старшина з 1658. року повинна була поставити справу і що повинна була зробити, як би вона — що так скажу — мала наш розум?“ Обернувшись інакше се питанє, можемо спитати: „Що нишні наші націонали, націонали з 1906-ого року, націонали з повітною школою політичною, маючи за собою досвід історії, зробили би, як би частини нашої території національної були тепер в тім самім положенню політичним, що в 1568. році і як би мали таку силу, ні більшу ні меншу, як ту, яку мало тодішнє козацтво?“;

Щоби відповісти на сі питання, мусимо відповісти на питання: 1) в чим є тут націоналізму, і 2) в якім положенню політичним були в 1568. році частини нашої території національної?

Націоналізмом називаємо стремлення:

1) до з'єдинення всіх частин національної території в одну цілість політичну;

2) до державної самостійності так цілої території національної — як і її частин, коли деякі з них належать до чужих організмів державних.

Практична національна політика іде до обох сих цілій рівнобіжно і кладе собі за ціль все те, що в обох сих напрямах дастися, хочби в частині, здобути.

Відповідаючи на друге питанє, скажемо: Одна частина нашої території національної — Запороже мало свій независимий біт державний. Національна політика Запорожа була би: в підпіранню в поневолених частинах нашої землі стремлення до здобуття політичної

самостійності, щоби відтак з'єднати ся з ними в одну самостійну цілість політичну. Запороже дійсно стоїть все на становищі національчім. Воно аж до дня свого упадку, все боронить свою власну самостійність державну, підpirає всі повстання України і — о скілько зрозуміє політичну ситуацію на Україні — поступає солідарно з тими українськими сторонництвами, про котрі гадає, що їх метою є самостійність України. В часі гетьманування Виговського Запорожці не розуміли політичної ситуації на Україні.

Друга частина (козацька) нашої території національної — Україна попадала в щораз більшу зависимість політичну від Росії. Росія використовувала персональну унію з Україною і ослаблене козацтво так, щоби, обмежуючи ту державну самостійність, яку Хмельницький виборов був Україні, перемінити Україну поволі в звичайну російську провінцію, без ніяких самостійних інституцій і прав. Супротив сеї роботи російського правительства саме козацтво українське було безсильне. Народна маса була під сим зглядом цілком байдужна. Як селянство всіх інших народів не мало і нині ще не має національно - політичного ідеалу, так само не мало його селянство України ; як в кождім народі селянству була і є ще нині байдужна справа власної держави національної, так байдужною була ся справа селянству України. Українське селянство не лише не помагало козацтву в його борбі о політичну автономію України, але противно, кидало йому колоди під ноги, бо хитра Москва піддала селянству гадку, що козацька старшина добиває ся автономії виключно в своїм власнім становім інтересі, щоби запанувати над хлопом так, як над ним панувала польська шляхта.

В такій ситуації стремлінем съвідомих національно Українців було би: виломити ся з під влади Москви, вірвати навіть персональну унію, щоби відтак, або рівночасно злучити ся з іншими частинами нашої території національної в одно самостійне тіло політичне. Практичний політик національний повинен був здобувати в сім напрямі се, що позволяла здобути тодішна сила його нації, або що мож було здобути в союзі з сусідами.

Трета, не менше велика частина нашої території національної була в положенню ще гіршім ніж Україна. Ціла західна частина нашої землі належала до Польщі. Та частина була цілком обезсильна і їй могла помагти лише Україна: або збрузю або дипломатією, за ціну власного союза з Польщею, бо „протекторка і опікунка“ України — Росія ані гадала задирати ся з Польщею, щоби західну частину Руси злучити з Україною в одну, хоч би від Росії зависиму політичну цілість.

Що тоді робили наші націонали, націонали з ХХ століття були би зробили, щоби, при наведеній в 1658 році ситуації на Україні, здійснити національний ідеал свій до такої ступені, до якої позволяла би здійснити його сила съвідомої частини української суспільності?

Були би зробили те саме, що зробив Виговський і його старшина:

були би старали ся розірвати всі звязи з Роснею, як не власною силою, то при помочи союзників;

були би старали ся запевнити своїй території (трем українським воєводствам) або цілковиту самостійність політичну, або на всякий случай більшу ніж та, яка була при Росії і яка раз-у-раз звужала ся;

були би старали ся прилучити до України і дістати під свій режім ті наші землі, що були під Польщею.

На се, щоби перевести, — що так скажу, — максімальну програму національну: вибити з під Росії Україну, відбити від Польщі західну Русь і злучити їх в цілком самостійну державу, на се козацтво України було рішучо за слабе. Союзник козаків — Татарин також не давав козацтву такої сили, щоби Україна могла вести війну на два фронти: против Росії і Польщі. В додатку Татарин все був хвилевим союзником і, як противник заплатив йому більше, він з союзника робив ся ворогом. В ту пору Україна могла виграти тільки при помочі Росії против Польщі, або при помочі Польщі против Росії. Хмельницький пробував з Росією против Польщі. При кінці життя він переконався, що на місце польського ярма, прийде ще тяжче — московське. Старшина Виговського предвиділа се, що стало ся за пізнійших гетьманів, предвиділа се, що стало ся з Україною в XIX. віці. Дальша спілка з Росією була немислима.

В поміч націоналам українським прийшло примусове положене Польщі, котра мусіла ратувати ся помочию козаків. Сю поміч Польща мусіла здобути за всяку ціну. За ціну союза козаків з Польщю, Польща готова була дати Україні поміч против Росії, готова була призвати Україні права більші, ніж ті, які Хмельницький виборов був мечом, більші ніж ті, які Росія запевнила Україні Переяславским договором — запевнила, але не пошанувала.

Козацька старшина використала се примусове положене Польщі і заключила з нею договір, в котрім Польща згодила ся на утворене самостійної української держави.

*

Але полішім справу договора з Польщю на боці — до него вернемо пізнійше. Тепер придивімся тій частині гадяцьких ухвал, котрі відносяться до внутрішнього устрою України і до тих частин нашої території національної, котрі були під Польщею. В тих ухвалях старшина Биговського станула на становищі класичного націоналізму з кінця XIX століття. Все те, що краєви дав фактичну самостійність держави: власний сойм, власна екзекутива, власна адміністрація, власний скарб і власна армія — знайшлося в постулютах козацької старшини в 1658 році. Знайшовся в тих постулюатах також другий зasadничий постулат національний: злука всіх частин національної території в одну політичну цілість; — козацтво зажадало прилучення західних земель наших до України; зажадало, щоби ті землі віддано з під польського сойму і з під польської екзекутиви — під сойм Великого князівства руского і під владу гетьмана Руси.

Відповідь на питання: „чи добре і мудро зробила старшина козацька, що згодилася на персональну (не забуваймо, що лише персональну!) унію з Польщею?“ — відложим на кінець. Займімся тільки питанням: „що доказують всі ті постулати гадацької ради козацької, котрі говорять про правнополітичнім устрою всіх частин нашої національної території?“

Всі ті постулати доказують, що представителі нашого народу в трьох українських воєводствах мали вже в 1658 р. повний національно-політичний ідеал. Вони також сформулювали його в своїх домаганнях так повно і всесторонньо, що і нинішній політик національний, як би був знайшовся на нараді під Гадячем, був би не міг до сих постулатів нічого додати, ані від них відняти.

Гадяцькі постуляти доказують також, що під сим зглідом наша нація випередила всі інші нації Європи, нації, під іншим зглідом від нас культурнійші — майже о дві сотки літ! В історії не маємо приміру, щоби перед 1848-им роком репрезентанти якоєсь нації станули на становища, що всі частини національної території мають бути злучені в одно самостійне тіло політичне. Бороли ся народи о свою независимість політичну, бороли ся о те саме держави... Але, се не була національна борба. Се була оборона племен перед чужим пануванем, оборона істнуючих, але не конче національних, часами навіть не-племінних організмів державних. На всякий случай в тих давніх борбах і стремліннях не було стремління до злуки в одно тіло державне всіх частин національної території, і виключно частин сеї території.

Зарід національної ідеї маємо в наполеонівських війнах. Вони були протестом против панування чужинця. Ідеї єдності національної території в тих війнах не було. Повний націоналізм маємо доперва в італійській революції в 1848-ім році. Італійська нація вивісила в 1848 р. той прапор, котрий підйомила високо репрезентація України, але о 190 літ передтим! Більша половина німецької національної території злутила ся в одну державу доперва в 1870-ім році! В 1870-ім році Бісмарк додумав ся до того, що Іван Виговський зробив вже в 1658 році. Але і в тім, для німецької нації великім році, німецький тріумфатор не простягнув руки по решту німецької землі, так як старшина України простягла руку по відрубану від українського пnia Галичину. В тій, для Німців великих хвили, хоч під їх ногами лежала здавлена Франція, хоч Австрію знищено ще в 1868 році, тріумфатор кричав *rage satana!*, коли крайні націонали під-

шептували, що Німеччина без німецької Австрії не буде Німеччиною. Німецька думка національна, німецька ідея національна не дозріла була ще в 1870-ім році; вона ще доси не має реальних підстав до здійснення... А козацтво України ще в 1658-ім році гукало: „Всі землі рускі — не тільки три українські воєводства, але і подільське і волинське і руске -- мають бути злучені в Руске Княжество!“.

Здається мені, що не потребую довше розводити ся, щоби виказати, що в гадяцьких постулютах козацька старшина, ся репрезентация нашої нації в трьох українських воєводствах поставила найяснійше і найширше нашу ідею національну: ідею злуки всіх частин національної території в одну самостійну державу.

На мою думку, гадяцькі постулати суть і першою ясною і найповнійшою нашою програмою національною; вони суть першою ясною національною програмою в — Європі. Як шукаємо за такою подією в нашій історії, в котрій найяснійше і найвісіше гробивася наша ідея національна, знайдемо її лише в 1658-ім році, в ухвалах козацької старшини під Гадячом. Старшина Виговського була першою національно съвідомою репрезентациєю нашого народу, була першою національно-політичною партією в Європі!

Перейдім тепер до „гадяцької угоди“; до угоди, котру козацька старшина на нараді під Гадячом рішила ся в імені трьох українських воєводств (козацької території) заключити з Польщю. Спитаймо, чи сею угодою, котра давала нам спільнога з Польщю короля і спільний сенат, а впрочому ціла наша національна територія не мала мати з Польщю нічого спільнога, чи такою угодою і в сутуації, в якій тоді знаходилися поодинокі частини наших земель, старшина ко-

зацка спроневірила ся своїй програми національній, чи в своїх уступках пішла може даліше, ніж до того змушувало її положене України, чи взагалі тодішня ситуація? Повторяю, що не маю на гадці остаточної угоди накинепої Україні польським соймом, лише постулюти ухвалені козацтвом під Гадячем а відтак боронені козацькими послами в Варшаві.

Національний доктринер, котрий пропагує лише остаточну ціль національної програми, але практично не ділає і остаточної своєї цілі не вводить поступенно в життя, такий ідеаліст скаже: „Виговский повинен був насамперед вигнати з України Москву. Очистивши Україну, повинен був ударити на Польщу, відобрести від неї другу частину нашої території національної, а прилучивши її до України, повинен був цілу нашу землю сполучити в одну самостійну державу без царя і без короля“.

Практичний політик (ідейний, але не ідеаліст-доктринер) поступає інакше. Він не пропагує ідею на се, щоби її зреалізували доперва правнукі. Практичний політик старає ся використати існуючі сили і обставини на се, щоби в рамках програми і в напрямі остаточної цілі здобути се, що дасть ся здобути. В той спосіб практичний політик вводить в життя частину програми і своїм наслідникам дає спромогу довести діло до кінця. Жаден розумний практичний політик не сіпає ся на се, щоби відразу осягнути цілу остаточну ціль, як реальні услів'я осягнення остаточної цілі ще не дозріли, або як довго не усунені перешкоди, що не позволяють відразу зреалізувати повну програму.

Реальніх услів'я вій до утворення з земель нашої території національної цілком независимої держави в 1658-ім році не було. Українське козацтво не мало

сили, щоби без чужої і то сталої помочи вибити ся з під Москви. А вибити ся мусіло, бо — се бачила козацька старшина — росийська протекція мусіла в дуже короткім часі знівечити автономію України, а від так і цілком зросийшти її. Ту стала у чужу поміч Україна могла тогди знайти тілько в Польщі, але і се лише в такім случаю, коли би Польща була змушеня дати сю поміч під напором небезпеки, в якій сама знаходилася. Якраз таку скрутну для Польщи хвилю Виговський загадав використати на се щоби при помочі Польщи за ціну *персональної* унії з Польщю, обезпечити політичну автономію України, та щоби утворити тривкі і непохитні матеріальні услівя до здобуття цілковитої і необмеженої самостійності державної. Але пляни українського козацтва були ще ширші, бо при тій нагоді воно загадало присилувати Польщу до відступлення Україні її власних земель руских, що самі не проявляли стремління до злуки з Україною і котрих козацтво, слабше ніж було за Хмельницького, власними силами абсолютно не могло від Польщи відобрести.

Коли возьмемо під розвагу положене, в якім була Україна, коли зважимо се, що козацтво в 1658-ім році було за слабе, щоби оперти ся протиавтономним зарядженям Росії на Україні і коли на тім тлі будемо судити постулати гадяцької ради козацької, то мусимо признати, що козацька старшина жадала від Польщи більше ніж се, що за сі жаданя саме козацтво могло тогди дати польській державі. Мусимо також признати, що своїми постулатами козацька старшина нічим не спроневірила ся своїй ідеї національній, бо в рамках національної програми зажадала більше, ніж управняла її до того тодішня сила українського козацтва. Кождий політик признасть, що гадяцькі посту-

ляти, як би були введені в житв, були би нам дали цілу нашу територію національну злучену в одну державу, державу цілком независиму від другої нації.

Польський сойм не ухвалив того, що ухвалила була гадяцка рада. В первіній умові, заключеній ко-зацькою старшиною з повновластцями Польщі, сойм поробив богато змін. Найважнішою зміною було се, що відкинено ждане України розширення території Волинського князівства руского на ті рускі землі, котрі належали до Польщі. Велике князівство руске мало бути утворене з козацьких територій, іменно з воєводств: Київського, Брацлавського і Чернігівського.

(Щоби читач пізнав докладніше ріжницю між ухваленими козацтвом постулатами, а тим, що в сїй справі ухвалив сойм, подаємо текст гадяцького договора (*Komisya Hadziacka*) в дословнім відписі з польської книги законів. Сей текст на анкеті не був відчитаний.)

Гадяцький договір (*komisya*) ¹⁾.

W Imię Państkie Amen.

1. Komisya między Stanami Korony Polskiej, i W. X. lit. z jednej, a wielmożnym hetmanem i wojskiem zaporowskim, z drugiej strony; przez wielmożnych, Stanisława Kazimierza Bieniewskiego wołyńskiego, Kazimierza Jędrusia Jewłaszewskiego smoleńskiego, kaszteleńców, z sejmu od Najjaśniejszego Jana Kazimierza z Bożej Łaski króla polskiego i szwedzkiego, wielkiego księcia litewskiego, ruskiego, pruskiego, mazowieckiego, żmudzkiego, inflantskiego, smoleńskiego, a gotskiego, wandalickiego dziedzicznego króla, i wszystkich Stanów koronnych, i W. X. lit. naznaczonych komisarzów, z wielmożnym Janem Wyhowskim hetmanem i wszystkiem wojskiem zaporozkiem w obozie pod Hadiaczem, dnia 16 septembbris roku Pańskiego 1658 daj Boże szczęśliwie

¹⁾ Volum. leg. IV. 297 —301.

i wiecznie trwale skończona. Na ktem miejscu wielmożny hetman zaporozki, z wojskiem swem nas komisarzów, jako należy przystojnie i wdzięcznie przyjawszy, i moc zupełną komisarską, nam od Jego Królewskiej Mci Pana naszego miłościewego, i Stanów koronnych, i W. X. lit. powagą sejmową daną uważywszy, deklarował się ze wszystkiem wojskiem. Iż jako nie po dobrej woli, ale z musu wojsko zaporozkie przyciśnione różnemi opresyami do obrony swojej przystąpiło, tak gdy Jego Królewska Msc P. N. miłoścwy, ojcowskiem sercem przepominając wszystkiego, co się w zamieszaniu stało, wzywa do jedności, nie pogardzając laską Jego Królew. Msc Pańską dobrotliwego Pana klemencję pokornie przyjmując do tej komisyi przystępują, potem do spólnej namowy postanowienia zgody, szcerości i zębopłnej miłości, biorąc na świadectwo strasznych zastępów Boga, to co się stanowi, szczerze, prawdziwie i wiecznie ma być trzymano. Pokój wieczny i nigdy nie rozerwany, zastawiliśmy tym sposobem.

Religia grecka starożytna, ta i taka, z jaką starożytna Rus do Korony Polskiej przystąpiła, aby przy swoich prerogatywach i wolnym używaniu nabożeństwa zostawała, póki język narodu ruskiego zasięga, we wszystkich miastach i miasteczkach, wsiach, tak w Koronie polskiej, jako i w W. X. lit. także na sejmach, wojskach, trybunalach, nie tylko w cerkwach, ale publicznie w procesach, w wizytowaniu chorych, *cum Sacra Synaxi*, chowaniu umarłych, i we wszystkiem zgła, tak jako nabożeństwa swego, *libere et publice zażywa ritus Romanus*.

Tejże religii greckiej daje się moc wolnego erygowania cerkwi, zakonów, monasterów nowych, jako i starych ponawiania i naprawienia. Co się tknie cerkiew i dóbr, z dawna na cerkwie religii greckiej starożytnej, fundowanych, przy tych zostawać mają Grecy starożytni, prawosławni, które cerkwie *post praestitum publicum iumentum fidelitatis*, przez pułkowników i inną starszą wojska zaporozkiego *in spatio dimidij anni* podane będą przez komisarzów *ab utriusque* naznaczonych. Tej zasie wiary, która jest przeciwko wierze greckiej prawosławnej i która dysensyą między rzymiskim i staro-

greckim narodem mnoży, żaden z duchownego i świeckiego, senatorskiego i szlacheckiego stanów, cerkwi, monasterów, funduszów fundować, erygować i pomnażać, tak w dobrach duchownych, jako Jego Królew. Mci i własnych dziedzicznych, jakimkolwiek sposobem, niema i *vigore* tej komisyi nie będzie powinien, wiecznymi czaśsy. *Romanae zasie fidei*, w województwach: kijowskim, bracławskiem, czernichowskim, *liberum exercitium conceditur*. Panowie zaś świętcy, tak dziedziczeni, jako i urzędnicy Jego Królew Mci, religii rzymskiej, żadnej jurysdykeji mieć nie będą nad duchownymi świeckimi i zakonnikami religii greckiej, prócz należytego pasterza.

A że w spółnej ojczyźnie spólne prerogatywy i ozdoby wzajemnie należeć *utrique ritui* mają, tedy Ojciec metropolita kijowski, teraz i na potem będący, ze czteroma wóładykami: łuckim, lwowskim, przemyskim, chełmskim i piątym z W. X. lit. Mścisławskim, według ich porządku własnego w senacie zasiadać ma: z taką prerogatywą i *liberae vocis usu*, jako w senacie zasiadają jaśnie wielebni Ich MM. duchowni *ritus Romani*. Miejsce jednak Imci Ojcu metropolicie ks. arcybiskupie lwowskim, a wóładykom po biskupach powiatów swych naznacza się.

W województwie kijowskim dygnitarstwa senatorskie, nie mają być dawane tylko szlachcie *ritus Graeci, capaceibus* tych urzędów. W województwach zaś bracławskiem, czernichowskiem też preeminencye senatorskie, alternatą konferowane być mają: tak iż *post decessum senatora ritus Graeci, ma succedere senator ritus Romani*, we wszystkich jednak trzech tych województwach, *natis et bene possessionatis* urzędы konferowane być mają, *salvo jure* teraźniejszych posesorów.

Więc też, aby młodość zobopólna krzewiła się, w miastach koronnych i W. X. lit., gdziekolwiek cerkwie *ritus Graeci* zasiągły, zarówno mieszczanie tak rzymscy, jako i religii greckiej, spólnych wolności, swobód, zażywać mają i żadnemu religia grecka do Magistratu przeszkołać być nie ma.

Akademię w Kijowie pozwala Jego Królew. Mci i Stany Koronne erygować, która takiemi prerogatywami i wolnościami ma *gaudere*, jako Akademia krakowska,

tą jednak kondycją, aby w tej Akademii żadnych sekt: aryańskiej, kalwińskiej, luterskiej, profesorów, mistrzów i studentów nie było. Więc, aby między studentami i żakami, żadnej okazyi do zwady nie było, wszystkie insze szkoły, które przedtem w Kijowie były, gdzie indziej Jogo Król. Mść przenieść rozkaże.

Druga także Akademię pozwala Jego Królew. Mść Pan nasz miłościwy i Stany koronne, i W. X. lit., tam gdzie jej miejsce sposobne upatrzą, która takich, jako i kijowska zażywać będzie praw i wolności, lecz taka, jaką i w Kijowie ma być erygowana kondycją aby w niej sekty aryańskiej, kalwińskiej i luterskiej profesorów, mistrzów i studentów nie było. A gdziekolwiek ta Akademia stanie, już czyniona ma być inkwizycyza z obu rąk. Wszystka Rzeczpospolita narodu polskiego i W. X. lit. i ruskiego, i prowincyi do nich należących *restituatur in integrum*, tak jako była przed wojną, to jest, aby te narody w granicach swoich i swobodach pozostały nie naruszone, jako były przed wojną i wedle praw opisanych w radach, sądach i wolnej elekcji panów swoich królów polskich i wielkich książąt litewskich i russkich. A jeśli *necessitate belli* z postronnymi pany na ujmę granic, albo wolności tych narodów stanęło co, to *pro irrito et inani* być ma, a przy swobodach swoich narody wyżej pómienione stawać mają, *bona fide* jako jedno ciało, jednej i nierozdzielnej Rzeczypospolitej, nie czyniąc między sobą różnicę o wiary, ale jako kto *profitebatur et profitetur religionen Christianam, Romanam et Grecam*, wszystkich, przy pokoju, wolności zostawiają. Luboby jakie prawa albo dekreta, tak z oczywistej kontrowersyi, jako *in contumaciam* przewody prawne były ferowane przed wojną i *tempore belli*. Wojska zaporoskiego liczba trzydzięci tysięcy być ma, albo jako wielmożny hetman zaporozki na rejestrze poda.

Zaciągowego zasię wojska dziesięć tysięcy, które także jako i zaporozkie pod władzą tego hetmana zostawać ma, i z podatków na sejmie uchwalonych, w województwach: kijowskim, bracławskiem i czerniechowskim, i innych od Rzeczypospolitej mają się na tegoż żołnierza obracać.

Konsystencya wojsku zaporozkiemu, w tych woje-wództwach i dobrach naznacza się, w których przed woja-ną zostawali, któremu to wojsku wszelakie wolności przy-wilejami najjaśniejszych królów polskich nadane konfir-muje: zachowując ich przy starodawnych wolnościach i zwyczajach ich: i onym nie tylko nic nie ubliżając, ale owszem wszelaką one potwierdzając powagą. Nad to żaden dzierżawca dóbr Jego K. Mści i starosta, ani pan dziedziczny i dożywotny, ani ich podstarościowie, urzędnicy i insi wszelacy służby żadnych podatków z futo-rów kozackich, wsi, miasteczek i domów wyciągać, żadnym pretekstem nie będą, ale jako ludzie rycerscy, wolni od wszystkich największych i najmniejszych ciężarów, także od cel, myt, po wszystkiej Koronie i W. X. lit-być mają. Także i od sądów wszelakich, starostów, dzierżawców, panów i ich namiestników mają pozostać wolni, ale tylko pod samego hetmana wojsk russkich zostawać jurysdykcją. Przytem wszelakie napoje, łowy, polowe i rzeczne, i insze kozaków pożytki, według starych zwy-czajów, przy kozakach wolne zostawać mają.

Zosobna zaś dla dalszego do usług Jego K. M. przy-chęcenia, którychkolwiek wielim. hetman wojsk russkich, prezentować będąc Jego K. M. godnych klejnotu szla-checkiego, tych wszystkich bez trudności spotka nobili-tacyja, z nadaniem wszelakich wolności szlacheckich, tak jednak miarkując, żeby z każdego pułku sto być mogło nobilitowanych.

Wojsk żadnych polskich, litewskich albo cudzo-ziemskich nikt prowadzić nie ma, w województwo kijowskie, bracławskie, czerchowskie, wojska jednak pie-niężne, pod władzą hetmana wojsk russkich będące z dóbr królewskich i duchownych w pomienionych wojewódz-twach, za ordynansem tegoż hetmana russkiego chleb wy-bierać będą. A gdyby wojna jaka być miała, od granic russkich i potrzeba posiłków koronnych przystąpiła, w ten czas te posiłki mają być pod regimentem hetmana wojsk russkich.

Dla tym lepszego tych pakt utwierdzenia i pewno-ści, hetman wojsk russkich *ad extrema vitae sua tempora* hetmanem russkim i pierwszym w województwach kijow-

skiem, bracławskiem, czerniechowskim senatorem *pro hac vice*, a post fata jego ma być wolne obieranie hetmana, to jest czterech elektów obiorą *status województw kijowskiego, czerniechowskiego*, z których jednemu Król Jego Mśc konferować będzie, nie oddalając od tego urzędu rodzoną wielmożnego hetmana ruskiego bracią.

Mennica dla bicia wszelakich pieniędzy, w Kijowie albo gdzie *commodius* będzie się zdało, otworzona być ma wedle jednej ligi, i z osobą królewską.

Spólna rada i spólne siły być mają tych narodów przeciw każdemu nieprzyjacielowi.

Starać się mają te trzy narody spólne, wszelkimi sposobami, aby wolna była nawigacja na Czarne morze Rzpltej.

Jeżeli Car Jego Mśc mcskiewski prowinnicy Rzpltej przywrócić nie zechce i na Rzpltę następować będzie, tedy wszystkie siły tak koronne, jako Wiel. X. lit. jako i wojska ruskie zapozkie pod regimentem hetmana swego łączyć się i wojować będą.

Dobra leżące i ruchome królewsczyzny, także i sumy pieniężne, obywateli Ruskiej Ziemi, którzy się lubo przy wojsku zapozkim wiążali, i teraz do ojczyzny powracają konfiskowane, przywrócone być mają i zasługi ich w wojsku koronnym i W. X. lit. kompensowane i zapłacone.

A już od tego czasu hetman z wojskiem zapozkim teraz i na potem będący, odstąpiwszy wszelakich protekcji, więcej się do nich wiązać nie ma, i o wszem w wierności i poddaństwie, posłuszeństwie, Najjaśniejszego Majestatu Królestwa Polskiego i następców jego, także wszystkiej Rzpltej ma i mają, będzie i będą, wiecznymi czasy, nie derogując jednak nic braterstwu z hanem Jego M. krymskim zawartemu.

Legacyi żadnych od postronnych przyjmować nie ma i jeśliby się jakie trafiły, one do Jego Kr. Mści odsyłać będzie, także ani wojsk postronnych wprowadzać, ani żadnego z postronnemi porozumienia mieć nie będzie, na na szkodę Rzpltej, chyba z dokadem Jego Kr. Mci.

Privatis wszystkim z obojej strony tak duchownym *ritus Romani* w województwach kijowskim, bracławskiem,

czerniechowskim, podolskiem, także w W. X. lit. i na Białej Rusi, w Siewierszczyźnie do biskupstw, probostw, kanonij, plebanij i dóbr do nich należących, także zakonnikom wszystkim do kościołów, klasztorów, dóbr, fundacji, tudzież świeckim z obojej strony do dóbr dziedziczych starostw, dzierżaw i własności swoich dożywotnych zastawnych i innymi kontraktami należących, w tychże województwach pomienionych i W. X. Lit. na Białej Rusi i Siewierzu zostających, bezpieczny powrót i reindukcja otwiera się. Czas jednak powrotu i reindukcji Jego Król. Msc zniósłszy się z wielm. hetmanem zaporozkim, naznaczyć ma, sposób zasię reindukcji ten ma być zachowany, aby żaden do swojej własności nie powracał, jedno za uniwersałami Jego K. Msc i wielm. hetmana wojsk zaporskich, w czem ma być wzajemna z obu stron konferencya, a dla rozsądzenia różnych spraw tak kryminalnych jako i pycoczych, mają mieć w tych trzech województwach swój osobliwy trybunał według takiego porządku, jaki sami sobie uformują, prócz tego owruckie i żywomierskie zosobna starostwa sądowe być mają. A dla lepszej pewności, ponieważ hetman z wojiskiem zaporzkiem i województwa oderwane wszystkie insze postronnych narodów protekcie odrzuca, a dobrówlinie jako wolni do wolnych, równi do równych, i zaścini do zacnych powracają, przeto dla powszechnego doatrzymania tego teraźniejszego postanowienia, pozwala temuż narodowi ruskiemu Jego K. Msc i Rzplta wolnych pieczętarzów, marszałków i podskarbiich *cum dignitate Senatoria*, i inne urzędy narodu ruskiego, którzy według roty urzędników koronnych, przysięgę wykonać mają, przydawszy ten punkt, iż przeciwnego teraźniejszemu postanowieniu przez konstytucye albo dekreta sejmowe i zadworne reskrypta, uniwersaly, przywileja nic się przeto nie działa. Do których pieczętarzów, urzędu i kancelaryi, należeć będą wszystkie tylko duchowne gracyje, metropolie, episkopie, humenie i *beneficia*, do których powdawania należy Jego K. Msc Pan nasz Mciwy w województwach ruskiem, kijowskiem, wołyńskiem, podolskiem, bracławskiem, czerniechowskiem, także wszystkie gracyje nie tylko duchowne, ale i świeckie w województwach

kijowskiem, bracławskiem, czerniechowskim tylko, także i sądy z miast królewskich pomienionych tylko trzech województw i dekreta wszelakie, tak zadworne i sejmowe. A cokolwiekby *in contrarium* tego postanowienia wyszło z kancelaryi koronnej albo W. X. Lit. to *pro irrito* być ma, i *imperator* takowego przywileju, nie tylko przywilej tracić, ale i *poenae* dziesięciu tysięcy kop litewskich, podlegać ma: o co *forum* przed Królem Jego Mcia *ex speciali registro*.

Aby *occasione litium* względem poddanych o swawolę inkulpowanych do nowej nie przychodziło konfuzyi, wszystkie processy o stawienie poddanych *ratione* najazdów, zabójów, szkód, podczas wewnętrznych zapałów poczynionycb, ziemskie, grodzkie, trybunalskie, by i dekreta trybunalskie *ex personali* w tych sprawach zaszły, osobliwie w województwach kijowskim, wołyńskiem, bracławskiem, czerniechowskiem *cassantur*.

Z Carem Jego Mcia moskiewskim, jeśiby do zawarcia pakt Jego K. M. i Stanom koronnym i W. X. Lit. przyszło, ma *indemnitas* reputacyi i teraźniejszego postanowienia wielmoż. hetmanowi i wojsku zaporozkiemu *praecaveri*.

Która to komisyę tak Ich Mśc pp. komisarze jako wielmożny hetman Xięst. Ruskiego *de facto* przysięgą potwierdzili, tak jako roty juramentu ręką Ich Mciów *extant* podpisane. Nad to aż komisya przysięgą cielesną z senatu przez Jaśnie Przewielebnego Jego Mści ks. arcybiskupa gnieźnieńskiego, prymasa koronnego i J. Mści ks. biskupa wileńskiego, także ich Mciów pp. hetmanów czterech koronnych i W. X. Lit. i pieczętarzów obojga narodów, jako i przez marszałka koła poselskiego, strony koła rycerskiego na sejmie który ma być jako najprędzej złożony *in praesentia* posłów od wielmożnego hetmana i wojska zaporozkiego wyprawionych, konfirmowana będzie.

A co się tknie przysięgi Jego K. Mści Pana naszego miłościewego, tą z klemencyi swojej Pańskiej na pokorną prośbę wojska zaporozkiego uczynić raczy J. K. M. i za nią Ich Mość pp. komisarze asekurują.

Przysięgi zaś pułkowników, setników i wszystkiej starszyzny wojska zaporozkiego po sejmie, na którym się dosyć stanie teraźniejszemu postanowieniu przed komisarzami na to deputowanymi będą wykonane.

Ażeby ta komisja wieczną wagę i powagę miała, tak jako w sobie brzmi z początku do ostatka w prawo pospolite, to jest w konstytucję inserowaną sejmem aprobowana i za wieczne i nieodzowne prawo, rozumiana i trzymana będzie.

Do buławy wielkiej ruskiej należeć ma czyhyryńskie starostwo tak jako *continetur* w przywileju urodzonego niegdyś Bochdana Chmielnickiego od Jego K. Mci konferowanym. A hetmanem wojsk russkich od rezydencyi przy Jego K. Mci ma być wolen.

Konwokacyja województwom kijowskemu, bracławskiemu, czerniechowskemu po sejmie przyszłym, da Bóg jako najprędzej od Jego K. Mci Pana naszego miłościwego, uniwersalem złożona będzie. Działo się *ut supra* w taborze pod Hadyaczem, dnia i roku wyżej mianowanych.

Stanisław Kazimierz Bieniewski, kasztelan wołyński. Bogusław starosta, komisarz J. K. M. i Rzpltej.

Jan Wyhowski, hetman Wojsk zaporozkich, ręką własną imieniem wszystkiego wojska.

Ludwik Kazimiers Jewłaszewski, kasztelan smoleński komisarz J. K. M. i Rzpltej.

На самім вступі я згадав, що національно-політичну програму репрезентантів нашого народу в трьох українських воєводствах дає нам не ухвалена польським соймом „угода гадяцка“, але ухвали старшини козацкої під Гадячем. Але, скажете, Виговський і його старшина таки приняли ухвалу сойму як договір між Польщю а Україною. Чи тим не спроневірилося козацтво своїй національній ідеї, своїй, як гадяцькі постулати показують, съвідомій програмі національній

Щоби відповісти на се питанє, мушу насамперед замітити, що Виговский і його старшина були в тім часі вже в примусовім положенню. Між Росією а Виговським вже вибухнув явний конфлікт і він мусів згодити ся або на ухвалену польським соймом угоду, або позволити на ще більше закріпощене України Росією.

Найбільша ріжниця між гадяцькими постулатами а ухваленим соймом договором є в тім, що сойм не згодив ся на віддане автономічній Україні західних земель Руси. Польща була ще за сильна, щоби могла на таке згодити ся за ціну персональної унії України з Польщю, а козацтво України було за слабе, щоби здобути сї землї, маючи за своїми плечима Росію, котра хотіла з Польщю жити в згоді, а навіть за згодою Поляків посадити на польськім престолі свого царя. Не від Українців зависіло віддане Поділя і Галичини Україні, а від доброї волі Польщи! Коли ж не було способу злуки цілої нашої території в одну независиму державу, обовязком репрезентантів України було ратувати автономію бодай власної території (трех воєводств). Таку автономію, за ціну одної особи монарха на Польщу і Україну, здобувала Україна гадяцьким договором. Край, що має власний сойм, власну виконуючу владу, власну адміністрацію, власні суди, власний скарб і власну армію (!), в, мимо спільногого короля без ніякої влади і мимо спільногого сенату, самостійною державою!

Коли Росія пронюхала, що Виговский накладає з Польщю, ровпочала й собі переговори з ним. Сі переговори не могли довести і не довели до угоди з Росією, бо Росія за ніяку ціну не хотіла згодити ся на ті уступки, на які згодила ся Польща. Росія не хотіла відкликати з України своїх воєводів і своїх

гарнізонів, не хотіла зрезигнувати з непризнаваного Українцями права стягання данин і податків до царського скарбу. В додатку, так само як Польща, не хотіла віддати Україні західних земель Русі. Росія жі гадала виступити против Польщі, щоби для України здобути сі землі. Противно, Росія вела з Польщю переговори, щоби Польща дала корону російському цареві, защо Росія мала звернути Польщу Україну. Щоби на случай персональної унії Росії з Польщю, Україна не дістала ся назад до Польщі яко польська провінція, Віговский старав ся повести справу так, аби Україна ще перед заключенем російско-польської унії персональної вже була самостійною державою, сполученою з Польщю лише персональною унією.

Нині, щоби обнизити вартість гадяцького договора, та щоби представити Віговского яко зрадника України, многі повторяють за московськими агентами і ренегатами на Україні: „З Польщю жадна угода немислима, кожда угода з Польщю є зрадою України! Впрочім Поляки ніколи ніякої угоди не додержали і не додержать“.

На не скажу, що кожда угода однакова. Ми все маємо перед очима таку угоду, яку зробила части галицьких політиків руских з галицькими Поляками при кінці XIX віку. Даруйте, але порівнюване галицьких угідовців з старшиною Віговского, порівнюване гадяцького договора з галицькою „новою ерою“ є плюга ленем наших героїв національних, є плюгавленем нашої історії. Віговский торгував ся о самостійну державу, о самостійнє „Княжество Руске“, а галицькі „новоєристи“ о — Плюньмо на се! Не згадуймо сего плюгавства бо кости Віговского і його товаришів

обернуть ся в гробі! Тих, котрі протестують против всякої угоди з Польщю, спитаю, чи вони запротестували би також против угоди, котрою всі Поляки в східній Галичині зобовязали би ся до 24-ех годин при помочи мотузків перенести ся в країну „иджє ність болізни ні печалі“?

Закид, що Полякам не можна вірити і що вони, як передтим жадної угоди не додержали, так були би недодержали гадяцького договора, є цілком слушний. Ale на се скажу, що для нас не має ніякої вартості лише така угода з Поляками, котрої додержання зависить від їх доброї волі і коли Поляки мають силу додержати її, або зірвати. Такою була „нова ера“ в Галичині. Цілком іншою була угода гадяцька. Гадяцький договор давав Україні власну армію в руках вибраного військом гетьмана. Угода з Польщю потрібна була Україні тілько на кілька літ. До кількох літ Виговський був би упорядкував адміністрацію в „Рускім Княжестві“, був би скріпив дисцепліну в війску і довершив організацію воєнної сили України, а тоді — нехай Польща ломить договор! Се, що Виговський згодився па ухвалений соймом договор, хоч він не був такий, як його ухвалила козацька рада, не було політичним блудом, але дуже розумним кроком. Зблудили ті, що виступили против договора і тим згубили Україну.

Не повело ся Виговському виторгувати від Польщі для України західної території Руси, бо Польща не була ще така слаба, щоби за ту користь, яку їй давав союз з українськими козаками, платити їм більшою половиною своєї території. Відтак старшина України нeliш тоеретично застерегла собі право до руских територій Польщи, ухваляючи дотичний постулат на гадяцькій раді і боронячи його в соймі.

І практично осягнено щось в тій справі. Тим, що гадяцький договор управляв церковні відносини і усталив права православної церкви в руских краях польської держави, Україна стала правою одною ногою в неприлучених ще до української держави руских землях і тим самим заварувала собі право станути на тих землях другою ногою. Як раз тою частиною гадяцького договора прислужила ся козацька старшина західним Русинам, бо удержувала у них традицію спільногоЕ життя державного всіх земель руских, та піддержувала почутє національної єдності всіх земель руских.

Так остаточному гадяцькому договорові як і проектови договора ухваленому під Гадячем закидають, що він був зроблений лише в інтересі козацької старшини, котра хотіла на Україні заступити місце польських панів, гнобителів народу. Гадяцький договор називають просто зрадою селянської маси, котра найбільше причинила ся до скинення польського ярма з України. Виговський мав зрадити народ тим, що в договорі заключенім з Польщю, отже з другою державою, не зніс панщинного ладу на Україні! Сі закиди пустили в курс агенти Росії; нинішні історики українські, виховані росийскими істориками-обединителями, повторяють се за ними як папуги, не подумавши навіть, як страшно вони грішать против своєї власної науки. Закид сей має нині ще курс тому, бо демократичні політики наші дивляться на нашу давнину не як соціолььгої, а як доктринері, котрі мають, як не в голові, то бодай в руках найновійшу партійну програму. Хто такий закид робить, не подумає о тім, що Виговский не читав ані Маркса, ані ерфутской програми соціально-демократичної. Треба перенести

ся в часи Виговского, треба знати, що в XVII. віці цей устрій державний був тісно звязаний з опертою на панщині соціальною структурою; ціле функціоновання адміністративного апарату держави було оперто на подiлi суспiльностi на тих, що повнять державнi функцiї i на тих, що своєю працею годують перших. Нинi хlop платить податки, а судия, староста, жовнiр, генерал i т. д. дiстають з державного скарбу платню; в XVII. в. державний функцiонер, отже па Українi член козацкої старшини, дiставав село з людьми обов'язаними до панщини. Закид роблений старшинi козацкiй буде оправданий лише о стiлько, o скiлько iй закидає ся, що вона не старала ся управильнити тягарiв наложених на народ, так щоби сей народ не був над мiру i над силу визискуваний.

Однак i пiд сим зглядом сi закиди пiд адресою гадяцких постулатiв суть цiлком неоправданi, бо гадяцкий договor не був внутрiшною соцiально-полiтичною програмою для України, лише був договором мiж двома державами, управильняючим правно-полiтичнi вiдносинi мiж ними. Як бi в тiм договорi з Польщю управильнено вiдносинi мiж панами а хlopами, то тим самим Україна була бi признала Польщу право мiшати ся u внутрiшнi справi України, в тi справi, котрi повиннi були належати до українського сойму. Автори гадяцкого договора добре зробили, що управильнили церковну справу в тих руских землях, що належали до Польщи; се в будучностi управильяло Україну мiшати ся також в iншi „внутрiшнi справi“ Польщи, o скiлько вони вiдносять ся до руского народу в межах польської держави. Так само добре зробив Виговский, що до угоди з Польщю не втягав

справ, котрі Полякам були би дали право вторкати ся у внутрішні справи України (Руского Княжества).

По сих пару словах о гадяцькім договорі, вертаю до проекту договора — до гадяцьких постулатів. Щоби не знати як крутив і веरтів, що вихвалюване сих постулатів в нині неполітичне, бо гадяцький договор „пахне унією з Польщю“, що широка маса народна ворожо віднесе ся до евентуального съятковання обговорюваної подїї історичної, бо „гадяцький договор укріпив панщинні порядки на Україні“ — то хто лише загляне в нашу історію, мусить сказати, що не лиш у нас, але і в цілій Європі національна ідея перший раз цілком' ясно і повно блиснула в гадяцьких постулатах. І на відворот. Коли уважаємо за користну річ віднайти і съяткувати подїю в нашій минувшині, в котрій репрезентанти нашого народу видвигнули перший раз і найяснійше поставили постулат з'єднення всіх частин нашої національної території в одну самостійну державу, то мусимо сказати, що се стало ся дня 16 л. ст. вересня 1658 року на козацькій раді під Гадячем. Жадне крутійство факту сего з історії не вичеркне і перед нинішим поколіннем не затаїть, а жадне політиканство, та страх, що народна маса готова зле зрозуміти возвеличуване гадяцьких постулатів і їх авторів, не може здержати практичних діячів національних від використання сеї подїї в тій цілі, щоби в широких масах скріпити почутє національної єдності всіх частин нашої території національної, та щоби загріти їх до борби о з'єдинене і одну велику і самостійну державу тих земель, з котрих Виговський і його старшина хотіли утворити „Княжество Руске“.

*

Другий з черги промовляв п. Василь Пачовский
(з його довшої промови виймаємо уступи, що відносяться ся виключно до обговорюваного анкетою питання*).

---

* Ціла промова видана окремою брошурою: „Українці як народ“, Чернівці 1907,

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ

Із за вище наведених причин Українці як нація так підували, живуть розкидані на атомл, цілий народ складається з самих родин, а радше з самих хат, а кожда хата — то осібна Республіка. Для здійснення стремління якого небудь народу важче є почуття національної съвідомості і гордости на своє „я“ — на „я“ народу, що має відіграти якусь роль в історії съвітової культури. Та самосъвідомість зникла серед мас, а з поміж інтелігенції являється ся дуже слабкою струєю. Цілий народ на він затратив на якийсь час почуття ідеалу осібної організації поставленого Хмельницким, Виговським, Дорошенком, Гордієнком, Мазепою, Орликом і т. д., організації, держави, що пособляла-б розвій цілого національного організму, та злущувала партизантські гурти до одноцільної карності і стремління.

Всякі особисті інтереси, партизанство, оборона інтересів гуртів аргументом автохтонності — підносять ся у народі, що не має почуття своєї одноцільності, свого суспільного стремління, свого громадного ідеалу, перед яким клонить голову ціла нація.

В українськім народі як раз бракує тої съвідомості інтересу цілої нації із за недостачі почуття своєї вартости яко нації для розвитку людства, що лучила-б усі сили до інтензивного розвою її осібної культури.

Чому се сталось, що народ, який має таку виразну фізіогномію своєї душі, затратив почуття своєї вартості як осібної нації і кидає свого генія в гірло розвитку чужих народів — чому се сталося?...

Те почуття своєї вартості яко нації і національну гордість підкопало в Українців крайно хибне і тенденційно накинене чужинцями історичне виховане. Завдяки російським історикам і пересадній критиці з дошукуванем в історії новочасної демократичної течії, Українця обробовано з його геройської історії, обкідуючи великі індивідуальності його нації болотом за одну хибу, — за їх „недемократизм“. Завдяки російській „науці“ приложені мірку демократичних ідей XIX. віку до гетьманів XVII—XVIII віку і обробовано їх з заслуженої аврели, на яку заслужили мученики і борці самостійності української нації, що накладали головою за велику ідею. Найбільший поет назвав їх „грязею Москви, варшавским съміттям“, а всі „мужі науки“ і публіцисти та доморослі критики в запалі демократичним трохи не закинули гетьманам, що вони не соціалісти і не знали догми Маркса і Енгельса. А прецінь Людвік XIV, їх сучасник хиба не був демократ, а лишив ся на все в пошані у французькій поступової нації як великий чоловік!

Аби їх належно оцінити, треба увійти в духа їх часу, в сучасну організацію держав — а щойно тоді вони стануть в правдивім съвітлі. Як зважить ся сучасну їх Європу з абсолютними шляхоцькими правдіннями — то хиба треба подивляти їх, як далеко вони випередили тогочасний культурний съвіт. Не треба прикладати до усього шабльон „нашого“ демократизму, а мірити тих людей по їх житю, по їх страданню, по

їх намірах, буде вони викликані любим нам, чи протицівним стремлінням, як тільки ті наміри високі, освячені саможертьвою — належить ся їм пошана!

Всі гетьмани, крім може одного двох — наложили буйними головами чи у бою чи на засланню за свої ідеали — честь їм і слава за се, а не сплюгавлене їх лиць за те, що вони не були демократами. Не дуже много маєм ниніших демократів, щоби так рішучо і съміло ставали за свої ідеали, як стояли наші гетьмани за ідею свого часу! Та рана болить, болить нас тим більше, що самі їх онуки були тим средством ворожого нашому розвиткови режиму, тим средством, що оплюгавило чола великим нашим борцям і відібрали народови пошану до своєї минувшості, позбавили його традиції! Тільки вродженому ідеалізму нашого люду можна завдячувати се, що не змінив ся він у скота, що не живе з дня на день!

Народ, що не знає своєї історії, не поважає її, не є гордий на свою минувшість — не може створити ідеалу на будуче, живе як скот наживою хвилі, тратить ся і вегетує бездушно, а спосібніші одиниці сотнями переходят в ряди народів, що вміють увінчати чин посмертньою славою, що вміють творити історію і дають місце генієві одиниці, зазначуючи свою ролью в історії всеєврітної культури.

Таке сталося і з українським народом — загал зробив ся байдужним до переведення свого національного ідеалу створення модерної організації з найбільшою свободою розвитку індивідуалізму; з почуттям свого національного „я“, утратили Українці на якийсь час той свій ідеал, а спосібніші одиниці затягнулися в ряди загибаючої нації Поляків, що заступає в культурі найвище розвинену ідею националізму — і вно-

серед найширших мас традицію історичного житя т боротьби українського народу, кинути перед очі люду постати гетьманів та героїв України в червонім осьвітленю страдання за автономічні стремління, за ідею „Вольної України“.

Першим кроком до звороту українського відродження на шлях сполуки минулых віків з будучністю України, на шлях національного освітлення люду традицією самостійного життя України з XVII. віку, була-б народна маніфестація з нагоди 250-літнього ювілею „Гадяцкої умови“, над якою саме скликано нинішну анкету.

Як небудь оцінювати сей факт історичний — все таки постуляти гадяцькі свою долекосяглістю ставлять подвижників її Виговського і Немирича в ряді найсъвітлійших наших провідників. — Сим фактом виявила Україна такі стремління, які до нині не стратили своєї актуальності, сим фактом поставлено такий монумент нашої самосъвідомості від перших починів новітнього нашого історичного життя, яким не може повеличати ся в тім часі ніяка нація. Цікава річ, що народ, який перший на съвіті поставив постулат національної держави, не тільки не має донині самостійної управи, але ще стоїть відсуджений авід права, навіть від імені осібної нації.

Гадяцькі постуляти — се найвищий шпиль нашого освітлення яко нації — та все ж таки съвяткуванне того факту щорічним съвітом немислиме. Має сей факт свою Ахіллеву пяту, яка подавила колись велику ідею з її подвижниками, а до нині не засклепилася її рана. Гадяцьку умову уложено з Поляками як унію. Вікове жите научило наш народ, як оцінювати хоч би які ідеальні умови з тою зарозумілою на

свое панство націю. Серед мас витворилася ненависть до „Ляхів“, якої до нині затерти не можна. Як піднесемо факт Гадяцької умови як велике діло — заходить потрійна небезпека:

1. Партия угодова з Поляками може піднести сей факт як съвітило нашого далішого поступовання в злущі з Поляками, що грозить нашій самостійній екзистенції супроти нахабності польського ослабленого в собі режіну.

2. Партия московіфільська піднесе в очах мас освячене того факту ворожого Росії як прояв української зради Полякам свого народу і вілкне до мас: Проч з Українцями!

3. Сам люд не прийме того съвята як свое національне съвято ізза того, що сей факт був компромісом старшин з найбільшим його ворогом, Польщею як віками явних насильств виробила в масах ненависть до усього, що польське.

Гадяцьку умову можна съвяткувати, почавши від 250-літної річниці що 10 літ, але що року съвяткувати її не вдасться так, як вимагала би потреба освідомлювання люду великими народними съвятами

Аби що року пірвати маси до висоти національного одушевлення, потреба вишукати такий факт, в якім проявляв би ся триумф нашої сили, нашого чину. Після мене таким чином день триюмфального в'їзду Богдана Хмельницького по таких битвах як: Жовті Води, Корсунь, Пілявці, Зборів — в'їзд до Києва в присутності єрусалимского патриарха, в'їзд гетьмана, що фактично тряс тоді східною Європою, а український народ учинив паном на своїй землі. При проголошенню того съвята належить підносити так сю подію, аби хиба подвигу Богдана не ослабила авреолі того чину в очах люду.

Сам триумф, сам спомин великих побід потрясе кождим серцем, злучить усі верстви одним храмом съяточности того дня, кине думки усіх в минувшість, зверне уми і стремління в будучність з запитом: Чи буде ще коли український народ таким паном на своїй землі? — Буде! прогомонить кожде серце в той съяв- тий день кожного року. Так і сотворить ся почутє са- мосьвідомости національної у всіх одиниць, певність себе, гордість на свій народ, до якого належати нині вже уважається честию.

Члени „Союза“, „Сокола“ і „Січи“ та закордон- них товариств повинні взяти на себе переведене того съята у всіх селах, містах і столиці кожного року.

Таким чином я раджу зробити день триумофаль- ного в'їзду Богдана до Київа, як прояв нашої сили — щорічним съятом, а съяtkувати роковини Га- дяцких постулатів — як прояв нашої національ- ної съвідомости що десять літ, почавши від 250- літних роковин 1908 року.

Dr. Василь Щурат.

Др. В. Щурат в довшім виводі виказує, що в га-
дяцких постулятах мавмо дійсно консеквентно переве-
дену національно-політичну програму, на яку в тих
часах не міг здобути ся ніякий, навіть найкультур-
нійший народ в Європі. І з'єдинене всіх частин на-
ціональної території нашої в одну державу і якнай-
ширшу самостійність політичну сеї з'єдиненої терито-
рії національної мали на оці зібрані під Гадячем
предки наші, коли укладали точки договора з Поль-
щю. Під Гадячем наша ідея національна була поста-
влена перший раз ясно, в постулятах до польського
сейму наше козацтво виявило повну національно-по-
літичну съвідомість і через те ся подія історична
в повні заслугувє на се, щоби її пригадати нинішньому
поколінню нашему, щоб звернути на неї увагу як на
съвітлійшу хвилю в політичнім житю нашого народу.

Др. В. Щ. ставить лише питання, чи з огляду на
нинішну хвилю, торжественне съятковане роковин сеї
події, буде політично практичне? Чи супротив того,
що конкретний план введення в житі національної про-
грами нашого козацтва, був звязаний з переведе-
ннем персональної унії із зненавидженою народом
Польщю, съятковане роковин обговорюваної події

буде популярне, чи народ не зрозуміє фальшиво інтенцій аранжерів евентуальних торжеств ювілейних. Як тоді, просте козацтво і народ відкинули гадяцький договір, бо не розуміли його, так тепер народ готов не-прихильно віднести єя до проекту съятковання роковин поставлення гадяцьких постулатів, бо йому буде здавати ся, що тим самим съяткуємо також роковини згоди козацтва на унію з Польщю. Так само готові інтерпретувати торжество наші ренегати національні, вмовляючи в народ, що ми съяткуємо не пам'ять хвилі, в котрій перший раз блиснула у нас в конкретній і практичній формі ідея національна, але що съяткуємо пам'ять хвилі, в котрій наші предки рішилися злучити Україну з Польщю. Готові закинути нам, а народ готов увірити, що ми витягаємо на дневне съвітло гадяцькі постулати тільки на те, щоби пригадати і в симпатичнім съвітлі народови представити унію з Польщю.

Що до съятковання роковин подій історичних, котрі мають піднести духа народних мас і розбудити в них віру в можливість побіди народної справи, др. В. Щурат висказує гадку, що найліпше до того надають ся такі факти історичні, котрі були проявом великої сили народу, котрі були хвилями великих тріумфів його справи. Такими фактами були між іншими перші побіди Хмельницького над Польщею, до таких хвиль належить тріумфальний в'їзд побідника Хмельницького до Києва. Такі факти, такі хвилі повинні передусім бути предметом наших національник торжеств.

Однак др. В. Щурат є також тої гадки, що і роковини гадяцьких постулатів повинні, в спосіб, над ко-

тром треба би єще подумати, бути предметом якогось національного торжества. В ухвалах козацтва під Гадячем маємо тріумф великої ідеї, ідеї національної. Сей триумф прийшов у нас в хвили, коли у інших народів не слідно було навіть зародів сеї ідеї, котра нині є душою всіх політичних стремлінь і рухів у всіх культурних народів.

Однак, щоби сю роковину зробити популярнійшою, щоби ні наш народ, ні наші противники не могли съятковання сих роковин інтерпретувати собі так, мов би ми тепер перли до унії з Польщю, або жоч би гадали підготовляти яку будь угоду з Польщю, найліпше буде пам'ять сего прояву ясної ідеї національної в нашій суспільноти съяткувати в день смерті автора гадяцких постулатів, в день замордовання гетьмана Івана Виговского. Съятковане роковин гадяцких постулатів в день розстріляння Виговского поставить справу цілком ясно.

По перше — кождий зрозуміє що съяткуємо тілько пам'ять тої хвилі, коли репрезентанти нашого народу в XVII. віці зрозуміли, що ціла територія нашої нації має бути обнита межами самостійної держави і рішили ся здобути всім напрямі все, що мож було здобути силою і средствами, які тоді мали до розпорядимости; по друге — ніхто не буде підозрівати, що розходить ся о съятковане роковин унії з Польщю, хоч би персоальної. Противно, съятковане роковин гадяцких постулатів в день замордовання Виговского буде демонстрацією против унії з Польщю, против всяких нових проб угоди.

Сей послідний проект д-ра Щурата, проект съятковане роковин ухваленя гадяцких постулатів в день

замордованя Виговського стрітив ся з загальним признанням всіх присутніх членів анкети.

„Рада“.

Неприхильно до цілого проекту відніс ся І. Кр. в київському днівнику „Рада“ з 10 ст. ст. січня 1907 р. ч. 34. Під заголовком „Дивний проект“ І. К. так пише про обговорювану нами справу:

У вересні 1908 р. минає саме 250 літ з тої хвили, коли козацька старшина на раді в Гадачі уложила звісні свої бажання, т. зв. „Гадяцькі пункти“, якими було б забезпечено права українського народу під пануванням Польщі. Які були ці бажання, - не будемо зараз згадувати. Зазначимо тільки це, що в територію проектованого „Великого Князівства Руського“, яке мало бути з' організоване на підставі цих пунктів, входили далеко не всі землі з українською людністю і що Україна мала й надальше слухати польського короля й польського сенату, які лишалися спільними для обох народів. Знов мало вернутися панування польської шляхти на Україні, кріпацькі порядки. Не дивно ж, що до цих „Гадяцьких пунктів“ віднеслися українські народні маси повсім неприхильно. Не зажаючи однаке на все, що було сказано вище, дехто з львівських українців (головно ті, що групуються біля українського гімнастично-пожарного товариства „Сокіл“) висловив думку, щоб роковини цих „пунктів“ святкувати ювілеєм. З цією метою відбуваються в львівському „Соколі“ засідання, наради й анкети, а 3-го лютого була навіть на цю тему ширша публічна діскусія. Думку такого ювілею пропагувє також львів-

ський консерваторсько-польський орган „Руслан“.

Чи однаке, з огляду на сказане вище з одного боку й з огляду на українсько-польські відносини в Галичині з другого, таке возвеличення „Гадяцьких пунктів“ виходить політично розумним й користним дуже суміснаємося. А зрештою... — не вже ж Україна не в силі стати сама собою на ноги, а мусить бути вічно додатком до Польщі?... Над цим питанням слід би подумати всім тим, хто хоче виставити за національно-політичний ідеал українця давну польську спілку чи „унію“, яка в історії України записалася кріавими рядками».

I. Кр.

„Рідний Край“.

На становиці референта сеї справи на анкеті ставив полтавський газетник „Рідний Край“ з 6 ст. ст. лютого в ч. 5., в якотрім читаємо:

Роковини „Гадяцького договору“. Галицька часопись „Світ“ подає відомість, що товариство Сокіл в Львові „скликає анкету“, се б то запрошує всіх охочих подати свою думку з поводу того, що в 1908 році скінчить ся 250 років від того часу, як в 1658 році в гетьманському Гадячі, осередку тодішньої козацької старшини, з гетьманом І. Виговським на чолі, написано було договір з поляками. Отже запрошується висловитись, яку вартість має в історії розвитку національної ідеї на Україні — ухвалення козацькою старшиною політичної програми, що була затверджена польським сеймом яко договір, — звістні в історії „гадяцькі постулати“ (постанови), „гадяцькі пункти“, — між двома рівноправними народами.

Текст анкети Союла такий: „Старшина товариства „Сокіл“ рішила отворити дискусію над питанем, чи не годилоб ся нам съваткувати торжественно припадаючих в 1908-ім році 250-их роковин „гадяцьких постулатів“.

„В сих постулятах, о скілько вони домагають ся злуки цілої нашої території національної в одну державу; з: а) власним тілом законодатним, б) власним правительством з вибіраним гетьманом на чолі, в) власною армією, г) власними урядами — від найнизовших до найвищих, д) власним скарбом і власними грішми маємо — в історії Європи першу, а в Історії України найширше і найясніше поставлену національно-політичну програму.

„Росія держала в своїх кіліцах одну частину нашої території національної, в ще сильніших кіліцах держала Польща другу частину. Супротив того і супротив цілковитої байдужності хлопської маси до національної ідеї, винищено війною козацтво було за слабе, щоби силою зреалізувати свій національний ідеал, іменно, щоби власною силою могло викинути з України Москву, щоби могло відобрести від Польщі руські землі, і з'єдинивши їх, обезпечити їм повну самостійність державну.

Щоби зреалізувати національну ідею в найдальших границях можливости, перші съвідомі націонали українські мусіли іти на компроміс з силою, котрій союз з козацтвом був потрібний і котра могла причинитись до зреалізовання козацьких стремлінь, але не хотіла допустити до повного її зреалізовання. Щобисягнути максімум того, що для ідеї в даній хвилі взагалі мож було здобути, козацтво пішло на компроміс з чинником, котрий в справах України також мав велике слово, і заключило з польським соймом угоду, можливо найпрактичнішу в тодішній ситуації розвязку українського питання національного. Задережуючи позори уції з Польщю, здобуто злуку всіх земель України в одну цілість, з фактичною державною са-

мостійностю, більшою, ніж та, яку мала Норвегія перед зірванем учї з Швецією.

„Теоретичне поставлене національної справи на гадяцькій нараді в одним з найсьвітлійших епізодів в історії нашої ідеї національної і тому старшина „Сокола“ проектувє обходити 250-ті роковини гадяцької ухвали як національне съято.

„Колиби справа на тім станула, старшина „Сокола“ проектувє ще утворене загально-національного комітету, котрий заняв би ся віднайденем гробу автора гадяцьких постулатів, товариша і дорадника славного нашого Богдана Хмельницького: Гетьмана Івана Виговського. Іван Виговський похований в Галичині і є надія, що його гріб буде віднайдений.

„Щоби обговорити сю справу зasadничо і порішти, чи і в яких розмірах съяткувати торжественно день ухвалення першої національної програми нашої, старшина „Сокола“ просить Вас Вп. Добродію... взяти участь в анкеті спрошеній спеціально в сїй справі.“

До сих запросин „Рідний Край“ додав від себе таку замітку:

„Ми ще не знаємо, чим скінчилася перша нарада, скликувана товариством Сокіл (та певне-ж перша нарада не буде й останньою), — у всяким разі, висловляючи й нашу думку, яко земляків-полтавців, маємо сказати, що вже самий спогад Сокола провельми значну історичну подію заслугує уваги й пошани. Бо найпаче в сей час, коли проходиться на Україні думка про автономічні здобутки, — слід оглянутися назад, подумати про автономічні дмогання, які виникали ще 250 літ назад... Може, при тому огляданню, виразніше, ясніше покажеться очам земляків-українців, яким безглуздям, яким сміттям, оттими відділами Храпалівського та Кісілівського „со-

юзу", засмічується наша Україна, — а між іншими її містами й той самий Гадяч, де писано такі умови життя, які дивують і „віки потомні“!...

Професор Мих. Грушевский.

Проф. М. Грушевский відповів на запрошення на анкету слідуючим письмом:

*До Хвальної Старшини Тва „Сокіл“
у Львові.*

Не можучи прибути на анкету в справі святковання ювілею Гадяцького трактату, позволяю собі висловити свою гадку. Я не уважаю щасливою ідею святковання цього ювілею. Гадяцький трактат відновляв залежність України від Польщі, після того, як ся залежність раз була зірвана. Робила се старшина проти волі народних мас. Не думаю, щоб тепер був відповідний час для величання унії з Польщею, хочби з Гадяцькими застереженями.

Остаюсь з щирим поважанем

M. Грушевський.

Львів, 7/II. 1907

Дискусія над ідейною вартостю гадяцьких постулатів і над практичною вартостю гадяцького договора для дальнього нашого національно-політичного розвою і для нашої будучності (очевидно, як би сей договор був введений в життя), вже, гадаю, вичерпана. Окрім вже на анкеті ужитих нових аргументів за висказаним признанням політичному змислові партії Виговського і старих аргументів проти; окрім наведених вже виводів за святкованем роковин поставлення гадяцьких постулатів і виводів доказуючих непрактичність витягнання в сю пору сеї події історичної і її ідеалізовання, не почули-б ми, здається, жадної нової думки, жадного нового аргументу ані за, ані против. Для того уважаю дальші анкети в сїй справі залишні і спробую тілько зібрати коротко результат дискусії, спростовувати деякі непорозуміння що до інтенцій тих, що скликали анкету, і відповісти на деякі, повторені при нагоді анкети старі закиди, котрі чорнятъ се, що в нашій історії було біле, асне і чисте.

Зачну від непорозуміння.

Рішучо за виплив непорозуміння мушу уважати письмо професора М. Грушевського. Доказом того є вже перше речене письма, в котрім сказано: "...святковання ювілею Гадяцького *трактату*". Не о *трактат* розходилося ся, тілько о се, що на гадяцькій раді було перед заключенем договора; розходилося ся о ті *постуляти*, з якими козацька рада виступила, коли на порядку дневнім поставлено справу заключення договора (*трактату*) між Польщю, а трема українськими воєвод-

ствами, не вільними (!) воєводствами, а закріпощеними Росиею. Розходить ся о подію, яка стала ся рік перед заключенем договора

„Гадяцкий трактат відновляв залежність України від Польщі, після того, як ся залежність раз вже була зірвана“ — пише дальше проф. Грушевский. Попередним спростованем вже спростоване і се непорозуміне. Додам лише, що коли розходить ся не о трактат, а о постулати до *трактату*, то ті постулати не відновляли залежності України від Польщі, бо *відновити* можна лише се, що вже колись було. Персональна унія України з Польщю не існувала ніколи, навіть залежності України від Польщі не було. Україна була власністю Польщі, так як нині є власністю Росії. Нині Угорщина не є власністю Австроїї, не є навіть від неї залежна, хоч з Австроїєю має спільногомонарха, спільні делегації, спільну армію, спільну презентацію заграницю і т. п. А гадяцкі постулати, а навіть гадяцкий трактат мав дати Україні більше, оного більше, ніж се, що має Угорщина; більше ніж се, до чого нині стремлять найкрайніші націонали мадярські.

Коли держимо ся гадяцких постулатів, а не гадяцкого договора, то ті постулати нетілько не відновляли залежності України від Польщі, але в додатку відбирали від Польщі великий-величезний шмат рускої землі, не залежної від Польщі, але просто в Польщі утопленої! Гадяцкі постулати жадали відлучення від Польщі західних земель руских і прилучення їх до самостійної, лише персональною унією з Польщю злученої України.

Далішою консеквенцією сего непорозуміння є кінцева, сама для себе цілком слушна замітка проф. Грушевского: „Не думаю, щоб *тепер* був відповідний час для величання *унії* з Польщю, хоч би з гадяцкими застереженями“. Ся замітка була би слушна, як би взагалі хто мав на гадї величкати „унію з Польщю“. Нема також небезпеки, як се зараз покажемо, щоби, слабі в нашій історії, народні маси зрозуміли

святковане роковин гадяцких постулатів за величане унії з Польщею, або хоч би її самого гадяцькою договора.

Зберім тепер до купи всі заміти, якими від часів гадяцького договора аж по нинішній день, побивано політику Виговського.

Як давнійше побивано гадяцький договір, так і тепер неприхильно оцінюють його з становища національно-політичного і з становища соціального.

З соціального становища противники Виговського, противники автономістичної старшини української побивали гадяцький договір аргументом, що сей договір не зробив нічого в користь селянства, що договором з Польщю козацька старшина лише запевнила собі ті соціально-політичні привілеї, які до того часу мала шляхта польська. Так говорили сучасники Виговського, ті, що стояли за пануванням Росії на Україні. Те саме повторяє нині демократична частина нашої суспільності.

Таке оцінюване обговорюваної нами події історичної доказує, як мало звісна нашій інтелігенції наука, которую звуть соціологією, як мало звісна істория політичного розвою народів, істория розвою держав. Що до мене, то я не розумію, яким правом українська старшина могла би в договірі заключуванім з другою державою, нормувати внутрішні відносини у себе; в додатку, коли сей договір віддавав законодавство у внутрішніх справах українських — українському соймові. Дальше, мені здається, що якби вже рация була, щоби в договірі з Польщю унормувати відносини між хлопством а шляхтою то супротив того, що договір України з Польщю мусів бути затверджений польським соймом, треба було з гори бути певним, що польський сойм відкине дотичні точки договора, якби вони обмежали свободу шляхти. Чайже ліпше було поліпшити справу до порішення будучому соймові України, чи як в договірі стояло, Княжества руского. Сей сойм не був би так шляхецький, як ним був польський сойм, бо чернь мала на Україні більший

голос ніж в Польщі і за простим народом стояла велика сила простого козацтва.

Дальше, питати авторів гадяцького договора, чому вони не знесли панщини, значить тільки, що пятали їх, чому вони не ввели на Україні адміністрації державної, оплачуваної виключно з податків (може навіть ще особистодоходових, з уваглядненем мінімум екзистенції? такої адміністрації, яку приміром Австрія зачала вводити за Йосифа II-го, зменшуючи в наслідок того рівночасно панщинні тягарі).

Коли чую, в який спосіб демократичні наші політики, а ще більше політикани, критикують політику сьвідомої національно старшини нашого козацтва, кортить нераз мене спітати купців, або лікарів, що вони думають про гадяцький договір? Мені здається, що купці так відповіли би мені; „Виговський і ціла його старшина були неуками, людьми злой волі і становими егоїстами. Вони не дбали о економічне дзвінене краю, лише о свій становий інтерес, бо в договорі з Польщю не застерегли собі побудування на Україні желізниць, електричних трамваїв, телеграфів і телефонів. Козацька старшина, для котрої пенсію були латіфундії з панщикою осілих на їх землях селян, потерпала, що як заведуть желізниці, то американська конкуренція обнизить ціну їх збіжжя і т. п. Добре, що Росія звалила цілий план Виговського і винищила старшину козацьку, бо доперва по знищенню козацтва і знівеченню всіх автономічних змагань на Україні, земля наша покрилася желізницями, телеграфами і т. д.!“ Медики знову сказали мені, що сам Господ Бог наслав Москву, щоби недопустити до втедення в житі гадяцького договора, бо в договорі не було сказано, що кожда сотня козацького війська має мати лікаря з укінченою віденською медичною, та з цілим возом винайдених при кінці XIX століття антисептиків!

Вже чистою брехню є, мов би гадяцький договір укріпив панщинні відносини і шляхецькі привілеї на Україні! Про се нема там бесіди. Предметом договора було право-державне становище України супротив

Польщі, а соціальнюю структурою України договор не займав ся. Автора доброї книжки про телескопи не ганьбім за се, що не вчить нас, як зреформувати закон дороговий!

Нинішні доктринери демократичні покликають ся на се, що сам народ і то весь народ на Україні, та просте козацтво були противниками Виговського і його „протинародної панської“ політики. Помінувши се, що народна маса не все знає, що може здійснити ся, а що ні, і сей аргумент є неправдивий. Се, що я в тій справі скажу, буде страшною герезмою, герезмою проти всого того, що під сим зглядом доси писали історики, хоч факти, які вони самі наводять, заперечують їх категоричні вискази про непопулярність політики Виговського в широких масах народних і в кругах простої козацтва.

Всупереч всім історикам нашим скажу: Не народна маса звалила Виговського з його політичними плянами, але старшина козацька! І то не демократична частина старшини. Против Виступали ті члени старшини, котрі полювали на гетьманську булаву і ідучи до сеї цілі, не перебирали в средствах. Гадяцький договор поборювали також ті члени старшини, котрі не мали політичного розуму Виговського і не дивилися, так як він, на сто і двіста літ на перед, не знали розвою інших держав і їх інституцій, та далися надуті московським інтригантам. Доперва та старшина потягла за собою деякі полки і простий народ против Виговського. Народну масу і просте козацтво, котре зразу стояло за сторонництвом Виговського, противні йому члени старшини перетягли на московський бік демагогією. Виговський не послугував ся демагогічними средствами, тож народну масу легко було відтягнути від него аргументом, що гадяцький договор є повотором давнього панування Польщі, такого, яке було перед Хмельницким. І при кінці XIX століття московські агенти відтягли були від товариства „Простіві“ велике число читатель і ще більше число членів - селян як аргументом, що введена в виданях „Простіві“ фонетика в польському інтригою, в початком

введення польського абецадла і мостить дорогу панщині. Виступлене великого числа членів з „Просвіти“ ненависть до „Просвіти“ (через фонетику) між великою частиною наших хлопів був також „голосом народу“. Чи сей „голос народу“ є доказом, що фонетика „мостить дорогу польському пануванню“ а навіть панщині?!

Тричі заряджувано вибір гетьмана в надії, що звалять Виговського. За кождим разом вибрано таки того „непопулярного“ Виговського. Чи могла б се зробити жмінка старшини проти волі загалу козацтва, против волі Москви? Чи партія Виговського дійсно зраджувала інтереси народних мас виключно в користь своїх власних станових інтересів, може нас поучити реєстр тих членів старшини, котрі палежали до партії Виговського. Сей реєстр позинні прочитати собі наші демократичні доктринери, щоби знали, за ким стояли тодішні, не демагоги, а націонали і демократи. До партії палежав славний Петро Дорошенко і божище черни, полковник Богун — пізнійше, таксама як і Виговський, замордований Поляками! Богун був би не підпирає політики противної інтересам цації, противної інтересам народних мас.

Памяти найліпших синів нашого народу, памяти героїв нашої старини бодай ниції не опльовуймо слиною московських емісарів і агітаторів!

Доси сказане нехай буде також відповідію київській „Раді“ на її „відкрите“ що „на підставі тих (гадяцьких) пунктів мало варнути ся панування польської шляхти на Україні, кріпацькі порядки“. Такого „пункту“ в гадяцьких постулатах не було, а навіть в гадяцькім договорі нема його. Я цікавий, коли ми раз вже перестанемо повторяти брехні московських агітаторів на Україні, клевети ворогів нашого національного відродження і національного розвою?!

Всі дальші закиди против гадяцького договора, альгічно за тим також против съяткованя ювилеем роковин — не договора, а постулатів гадяцьких виходять з нашого національного становища, з становища, що ми маємо стреміти до злуки всіх частин нашої національної території в одну самостійну державу,

отже нагадувати масмо нашому народови лише ті події, в котрих добачуємо те саме стремлінє, котре є душою теперішньої нашої роботи національної. Після нашої опозиції в сій справі, гадяцькі постулати не мають пождань нами кваліфікацій, а то через те, що переведене національних постулатів гадяцьких звязано в нерозривну цілість з веденем в житі персональної унії з Польщю, а в додатку прийшло до заключення договору, котрий поминув оден дуже важний постулат козацтва: прилучене Галичини до княжества руского."

Про сю „хибу“ гадяцьких постулатів і гадяцького договора я вже говорив на анкеті і не буду повторяти ся. В обороні договора скажу тепер лише тілько, що інакше не могло стати ся, бо сила козацтва не вистарчала на здобуття цілковитої формальної самостійності Україні і на відіране від польської держави половини її території. Щоби здобути бодай самій Україні (трем козацьким воеводствам) фактичну самостійність державну, яку давав їй гадяцький договір, Україна мусіла заключити бодай персональну унію з якоюсь сусідною державою, а такою могла бути лише Росія, Польща, або Туреччина. Росія знівечила персональну унію, і мимо грозячого її відступлення України абсолютно не хотіла вернутися до постанов переяславського договора; про турецький протекторат тоді ще ніхто не думав. Україні лишала ся в тій хвили тілько хвилева персональна унія з Польщю. Що козацтво і Виговський трактували договір як хвилевий, котрий вони додержать лише до часу, коли скріплять ся сили козацтва, не сумніває ся жаден історик.

Всі аргументи про неполітичність гадяцького договора суть вирочім тепер не наміси, бо ніхто не думає съячкувати ювілеєм роковин його. Розходить ся о съятковане роковин поставлення козацьких постулатів, а тим самим першої нашої національно-політичної програми, такої яку нині ставлять найсъвідоміші одиниці нашої нації; розходить ся о се, аби нинішне поколінє нашого народу віддало честь першим съвідомим націоналам нашим.

Але і тут підносять ся голоси протесту. Навіть ті, котрі признають, що в історії розою нашої думки національної день ухвалення гадяцьких постулатів був хвилою найсьвітлішою, навіть ті, котрі признають, що гадяцькі постулати були першою повною, як найширше поставленою програмою національної репрезентантів нашого народу — навіть ті відрadжують, що так скажу, відкривати нашому народові дуже важну історичну правду, радять затаювати наших героїв національних, як їх перед нашими істориками затайлі клевети московських політиків і учених креатур російської чи польської ідеї національної на Україні.

Ті, котрі суть одної думки зі мною що до значення гадяцьких постулатів, так більше менше мотивують свій протест против возвеличування сеї подій історичної, не взагалі, але в Галичині і як раз в теперішнім часі, коли ми мусимо гнати від себе всякі думки про яку будь угоду або політичну спілку з Польщю:

„Супротив того, що згадка про гадяцькі постулати пригадає гадяцький договір, а сей договір вводив персональну унію України із зненавидженою Польщею, народ наш буде гадати, що, так як в „Раді“ пише неагідно з правдою п. І. Кр., ми съявкуємо ювілеем роковину договора, на підставі котрого:

„Україна мала на дальнє слухати польського короля (ні! короля Князівства Руского Б.) й польського сенату (ні! сенату польсько-руського. Б.). Народ готов подумати, що ми хочемо ювілеем зробити Русь „вічним додатком до Польщі (Рада)“ та що хочемо „виставити за національно-політичний ідеал Українця польську спілку чи „унію“, яка в історії України записала ся крівавими рядками“.

Така небезпека дійсно була би, як би... як би наше селянство мало голови загвожджені нашою історичною „наукою“. Однак на щастя, незнайочи взагалі власної історії, наш народ також не пересяк єще тими брехнями та клеветами, якими московські креатури (Бантиш-Каменський, Костомаров і інші) замакітрили голови нашим „історикам“ і політикам.

Хтось, вже не пригадую собі хто, сказав мені раз: „У всім маєш рацию, Тілько, якраз тому, що наш

народ не знає власної історії і доперва треба його вчити, треба в тім поступати дуже обережно, щоби він зле не зрозумів учителя. Як дитині не відкриває ся від разу всіх правд, от, хочби сего, звідки вона сама взяла ся на цім світі, так треба поступати із збірною дитиною, з народом. Як не хочеш, щоби на ту світлу подію, та на пам'ять тих героїв, перед якими та клонили голову, народ кинув каменем, то зде не згадуй про гадяцькі постулати, про Виговського. Народ, як лиш почує, що ішло до унії з Польщю, то не буде розбирати, яка се унія була, чи вона була користна, чи ні, але від разу гукне: „зрадники!“

На се скажу, що наш народ, хоч дитина, то не туман. Наш народ так інтелігентний, що ті селяни, які вже беруть свідому участь в політичному житті народу, зрозуміють кожду політичну подію ліпше, ніж ті наші „учені“, які стратили власний суд, бо їх затуманили історичні догми, накинені їм стоячою на службі русифікаційній політиці, науковою російською.

Нам розходить ся о се, щоби наш народ усвідомити так під зглядом національно-політичним, як і під зглядом політично горожанським. Національно найуспішніше і найтривалійше усвідомляє ся народні маси популяризацією традицій історичних, головно тих традицій, які вказують, що стремління, які тепер вписані на нашім прапорі боєвим, були боєвим гаслом наших предків, що вони мали своїх борців-героїв, що ідея, которая в душою всіх ниніших стремлінь народу, була також ідеєю предків наших ще перед 250 роками!

Я питало: чи тепер, коли глядаємо за способами розбудження почуття національного в широких масах народу нашого, вільно нам затайти факт, що перед 250 роками презентація нашого народу на Україні поставила програму, в якій домагає ся злуки всіх частин нашої території національної в одну независиму державу?

Другого такого факту не маємо, бо борба Володимира Вел. і Ярослава М. о з'єднанні земель руских і о Галичину, так давна, що спомин про сю борбу

вже не одушевить мас і не загріє до борби о наш ідеал національний.

Що до „манкаменту“ — унії з Польщю, то і через те ми не можемо тайти перед народом цілої справи, бо се ні на що не придасть ся! Наш народ вже зачав студиювати історію і хоч будемо вирізувати з підручників картку з Виговським і гадяцким договором, то народ таки довідає ся про сей період нашої історії. Чи народ має пошпортути ся о московське пояснене політики Виговського?

Ні! Масу не виховує ся промовчуванем того, чого учитель не уміє пояснити так, щоби ученик розумів справу в спосіб, як її треба розуміти. Масі треба все говорити, але устами доброго педагога. В противінім слухаю буде так, як було з гадяцким договором: Справу пояснили народови московські агенти і народ звалив Виговського. Стало ся се в вересні 1659 року, а вже в падолисті 1660 року ті козаки, що скинули Виговського „гукали“ інакше. Коли засмасували опікунчих крил Росії і коли Польща, роблячи вже ласку Україні, відновляла в Корсуні гадяцкий договір, але без „Руского Княжества“, ті прихильники Москви, що були знівечили діло Виговського, гомоніли: „От, коли-б був Виго́ский, ще як гетьманував, оттак виразно нам вичитав, та розжуував нам, то воно-б і не стало ся того лихоліття!“

Щоби народ, ведений доси на мотузку якимсь авторитетом, не пішов колись за яким баламутом, як тепер в деяких околицях іде за ренегатами і кацапами, треба його виховати до самостійного політичного життя. До самостійності в мисленю і поступованню, і то дорогою, которую вказує національний ідеал, не виховаемо народних мас, як будемо мати повну історичну правду для вчених одиниць, а тілько частину сеї правди для неученої маси. Тої частини для вчених перед масою не затаїш, а затаїш хиба тілько правдиве її пояснене.

Небезпеки, що будуть нас підозрівати, що ми возвеличуванем гадяцких постулатів хочемо контрабандою перекрасти гадку якоїсь нової угоди з Поля-

ками, або що роботу нашу використає в тій цілі угодова партія, не треба бояти ся, як справу пояснимо, і після ради дра Щурата торжество получимо з маніфестацією з нагоди роковин замордовання Виговского. Така маніфестація і нашу роботу поставить в яснім съвітлі і буде демонстрацією против всякої нової унії з Польщю.

Отсім, гадаю, я відповів на послідний, „опортуністичний“ аргумент против ювілею роковин гадяцких постулатів.

„Съвіткувати треба ті подїї, котрі були тріумфом нашої нації, котрі були виразом і доказом нашої сили“ — кажуть.

Добре! Чи я кажу, що маємо обмежати ся на однім національнім торжестві з історичним підкладом?

Але, чи і „Виговщина“ не дає нам такої подїї?“

А побіда Виговского під Конотопами, де лягло 30 тисяч московського війска! Чи се не тріумф?! Чи якісь там Рацлавіце можуть рівнати ся з Конотопами?

Нас Москалі вчили історії, тож не диво, що і про Копотопи руський народ нічого не знає. А побіда Виговского під Конотопами була съвітлішша, ніж побіди Хмельницького. Побіди Хмельницького зробили на Україні більше вражіння, бо по самих неудачах повстання Хмельницького було першим удачним повстанням козацтва. Але Хмельницький бив менші армії польські, ніж була росийська під Конотопами, в додатку вартість боєва польських війск не була така, як побитих Виговським росийських війск. Виговський побив армію, з якою Хмельницький ніколи не мав нагоди міряти ся. Про побіди Хмельницького ми знаємо більше і симпатично про них говоримо, а слово Конотопи чуже для нас.. Чому? — Знов тому, бо нашої історії вчили нас російські історики. Хмельницький є для них тілько „создатель“ і не був їх. Чи не з своєї причини той, що заключив гадяцький договір, є зрадником, хоч сей договір був в кождій точці для України користайший, ніж всі договори Хмельницького, ніж такий договір зборівський. А договір зборівський роблено по съвітлих побідах, не в хвили загальної немочі України, коли роблено договір гадяцький!

На перекір всему тому, що доси про Виговського писали і говорили, я його політику ставлю вище, ніж політику Умельницького. Виговський, то Гарібалльді України! Ріжниця в тім, що Гарібалльді був щасливіший від Виговського, котрому через брак політичного змислу у часті його товаришів, поховала ся нога. Вище від Гарібалльдія стоїть Виговський тим, що вже в XVII. віці був апостолом тої ідеї, о котрій Італієць боровся доперва в XIX віці! І се було головною причиною неудачі Виговського, бо в XVII віці наша суспільність ще не дозріла була до сеї ідеї, котра стала ся провідною зв'яздою всіх культурних народів доперва від половини XIX віку.

Гадаю, що особливо в Галичині, в котрій мусимо як найскорше розбудити в народних масах почуття приналежності до України, ледви чи потрафимо знайти іншу подію історичну, котра так надавала би ся до спопуляризовання відповідними торжествами, як поставлене гадяцьких поступлітів. Національне жите в Галичині тоді завмерло було. Ніхто в Галичині не протестував против панування Польщі, ніхто не вів ніякої акції, щоби нещастний сей край прилучити до України і віддати під козацький режім. Козацтво України само упімнуло ся о сю частину своєї території національної. Не могло козацтво перенести свого домагання, бо не мало потрібної на те сили. Але і в гадяцькім договорі під одним зглядом Галичину зроблено одним організмом з Україною. Фірмою, хоч не сутию нашого націоналізму була тоді православна церква з її автономічною організацією. Після гадяцького договора церковна організація Галичин мала бути частиною організації української церкви. Ся спільна організація церковна, якби договір був удержанав ся, була би не дала перервати ся почуття національної єдності галицької Русі з Україною. Що се почутє заникло, доказує факт, що ми мусимо його тепер відгрівати.

Хто як хто, а галицькі Русини мають, не право, але обовязок поклонити ся памяті Виговського і його товаришів. Коли-ж важні для теперішніх стремлінь і теперішньої роботи національно-політичної події істо-

ричні пригадув ся народним масам ювілейними торжествами, то кождий съвідомий націонал український, особливо Галичанин мусить з признанем привітати гадку ювілею роковин гадяцких постулатів, яко першого видимого знаку національної съвідомості репрезентантів нашого народу в XVII. віці.

B. Будзиновский.
